

Kielifilosofisia näkökulmia n-sanan käytön ongelmallisuuteen

Stella Simonen
Turun yliopisto
Filosofian, poliittisen historian ja valtio-opin laitos
Filosofia
15.03.2024

Turun yliopiston laatuja järjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

TURUN YLIOPISTO

Filosofian, poliittisen historian ja valtio-opin laitos / Yhteiskuntatieteellinen tiedekunta
SIMONEN, STELLA: Kielifilosofisia näkökulmia n-sanan käytön ongelmallisuuteen
Pro gradu -tutkielma, 60 s.

Filosofia

Maaliskuu 2024

Tämän työn tarkoituksena on selvittää, miten filosofian avulla voidaan vastata n-sanan käytön ongelmallisuuteen liittyviin kysymyksiin. Työssä tarkastellaan n-sanan ja muiden herjasanojen tyypillisiä ominaisuuksia, erityisesti herjasanan loukkaavuutta ja sitä, miten herjasana käyttäytyy suorissa ja epäsuorissa lainauksissa. Työn keskeinen tutkimuskysymys on se, onko n-sanan käyttäminen lainauksissa ongelmallista vai ongelmatonta, ja onko n-sanan käyttämisestä lainauksessa loukkaantuminen aiheellista vai aiheetonta.

Työn tutkimusmenetelmät ovat teoreettisia. Luonteeltaan työ on tapaustutkimus, jossa sovelletaan kielifilosofisia teorioita käytännön tapaukseen. Työssä tarkasteltavia ja sovellettavia teorioita ovat erityisesti Renée Jorgensen Bolingerin vertailevan valinnan teoria sekä Mihaela Popa-Wyattin ja Jeremy Wyattin vallan epätasapainon malli. Työn voidaan katsoa kuuluvan soveltavan filosofian alle, koska työn läpi kuljetetaan käytännön esimerkkiä n-sanan käyttämisestä.

Työn tutkimustulokset kertovat, että n-sanan käyttäminen on monissa tilanteissa ongelmallista. N-sanan käyttäminen on perustellusti loukkaavaa myös monessa lainaustilanteessa, ja tähän loukkaavuuteen vaikuttavat erityisesti n-sanan negatiiviset assosiaatiot ja käyttök kontekstin muuttujat. Työn tutkimustulosten perusteella herjasanojen sensuroimatonta mainitsemista tulisi välttää, ja esimerkiksi suorissa ja epäsuorissa lainauksissa on herjasanoihin viittaamisen yhteydessä syytä pohtia kiertoilmausten käyttämisen mahdollisuutta. Työn tutkimustulokset osoittavat myös, että kielifilosofisia teorioita pystytään hyödyntämään monipuolisesti käytännön esimerkin tarkastelussa.

Asiasanat

Diskurssiteoriat, eufemismit, ilmaukset, kielellinen vuorovaikutus, kielifilosofia, pragmatiikka, rasismi, solvaukset

SISÄLLYSLUETTELO

1. Johdanto	1
2. Työn viitekehykset	9
2.1. Kielifilosofinen tutkimus	9
2.2. N-sana	16
2.2.1. N-sanan käyttö Yhdysvalloissa	16
2.2.2. N-sanan käyttö Suomessa	19
3. Herjasanoista yleisesti	22
3.1. Loukkaavuus ja halventavuus	24
3.2. Herjasanoille tyypilliset ominaisuudet	28
3.2.1. Loukkaamisen autonomia	29
3.2.2. Upotuksen epäonnistuminen	30
3.2.3. Näkökulmariippuvaisuus	32
3.2.4. Loukkaavuuden vaihtelu	34
3.2.5. Eristys	36
4. Kielifilosofiset teorit herjasanojen loukkaavuudesta	38
4.1. Semanttiset teorit	39
4.2. Pragmaattiset teorit	44
4.2.1. Vertailevan valinnan teoria	45
4.2.2. Vallan epätasapainon malli	50
5. Lopuksi	55
Lähteet	61

1. Johdanto

Loppuvuonna 2021 Suomessa heräsi laajaa keskustelua n-sanasta¹ ja sen käytöstä, kun Yle julkaisi Marja Sannikka -keskusteluohjelman jakson ”Hyviä asioita ajetaan huonoilla keinoilla”. Jaksossa oli tarkoitus keskustella hyvien asioiden toteuttamisesta käytännössä ja siitä, miten väitetyksi joskus nämä hyviin asioihin pyrkivät keinot voivat ”lisätä vastakkainasettelua tai vihaa”². Esimerkkinä tällaisesta hyvästä asiasta oli antirasismi ja antirasistiset teot. Kriittisinä keinoina jaksossa esiteltiin muun muassa niin sanottu cancel-kulttuuri, ihmisten lokerointi ja ryhmiin jakaminen esimerkiksi ihonvärin perusteella, me ja muut -ajattelu sekä keskustelukulttuurin kontrollointi ja estäminen esimerkiksi sensuroimalla ja boikotoimalla. Jaksoon oli kutsuttu keskusteluvieraiksi toimittaja Renaz Ebrahimi ja tähtitieteilijä Esko Valtaoja. Keskusteluohjelmasta syntyi kohu, joka sai alkunsa Valtaojan ja Ebrahimin välisestä keskustelusta. Keskustelun kohuun johtaneen osuuden aloitti Valtaoja lausumalla n-sanan käytöstä seuraavasti:

”Sen sijaan, että me kytätään yksittäisiä sanoja, miten on tukka letitetty, mitä jotain muuta, niin koitetaan keskittyä [siihen], mitä ihmiset oikeasti tekevät, ajattelevat ja tarkoittavat. Esimerkiksi [...] nyt tämä pahamaineinen n-sana. Niin se on aivan eri juttu, jos sitä käyttää sitten tuolla joku kansanedustaja, joka puhuu anteeksi vaan hyppivistä n**keriukoista, koska tuota kansanedustajia saa aina siteerata. Kun jos sitten Peppi Pitkätossulla onkin sitten n**kerikuningas isä. Täytyisi katsoa sitä, mitä tarkoitetaan sanoilla eikä pelkästään sitä sanaa itseään.”

¹ Viittaan tässä työssä n-sanaan ensisijaisesti kiertoilmauksella, syyt valinnalle löytyvät tämän luvun lopusta.

² <https://areena.yle.fi/1-50667789>

Esko Valtaoja siis argumentoi, että n-sanan käyttäminen ei itsessään ole ongelmallista, vaan ongelmallisuus riippuu siitä, missä kontekstissa ja millä tarkoituksella n-sanaa käyttää. Valtaoja esittää ongelmalliseksi käyttökontekstiksi tilanteen, jossa kansanedustaja nimeää rodullistettuja ihmisiä n-sanalla rasistiseen sävyyn. Ei-ongelmalliseksi käyttökontekstiksi Valtaoja puolestaan esittää n-sanan käyttämisen vanhassa kirjallisuudessa. Vanhalla kirjallisuudella tarkoitetaan sen ajan kirjallisuutta, jolloin n-sanan käyttäminen on ollut Suomessa näennäisesti neutraalia, ja sanaa on käytetty lastenkirjojen lisäksi myös esimerkiksi koulukirjoissa. Valtaoja ilmeisesti argumentoi myös sen puolesta, että n-sanan käyttö viittauskontekstissa ei ole ongelmallista. Hän käyttää puheenvuorossaan n-sanaa kahdessa viittauksessa ja toteaa, että ”kansanedustajia saa aina siteerata”. Lisäksi Valtaoja argumentoi ohjelmassa sen puolesta, että epätasa-arvon ongelmien ratkaisemiseksi pitää tehdä merkittäviä tekoja. Valtaoja ei kuitenkaan pidä sanojen käyttämiseen kiinnittymistä hyvänä keinona merkittävien epätasa-arvoa ratkovie tekojen suorittamiseksi.

Seuraavaksi ohjelmassa juontaja Marja Sannikka kysyi, mitä mieltä Renaz Ebrahimi oli tästä Esko Valtaojan puheenvuorosta. Ebrahimi vastasi seuraavasti:

”Tää on ensinnäkin ihan super järkyttävää, et mä oon tällasessa tilassa, missä valkoinen ihminen niinku ruskeen ihmisen vieressä kaks kertaa käyttää tota n-sanaa niinku ihan tahalleen, ni tää on musta ensinnäkin ihan todella epämukava, todella epäsensitiivinen, turvaton tila tällä hetkellä. Et on tosi ikävää et mä oon tässä tilassa, joudun tähän keskusteluun tällä tavalla. Mut tää on just se ongelman ydin, et vähätellään jatkuvasti niitä ihmisiä, joita satutetaan, joita sorretaan, ja sen takia me ei päästä näissä

keskusteluissa koskaan eteenpäin, koska sulla on epämukava olla, koska sä et halua ottaa vastuuta ja sä et halua muokata sun tapoja tehdä asioita, koska etuoikeutettuna ihmisenä sä oot saanu todennäköisesti koko elämäns vaan tehdä asioita ilman, et sä joudut vastuuseen niistä.

Toisin sanoen toisin kun minä esimerkiksi pienestä pitäen olen oppinut elämään maailmassa, jossa mä joudun jatkuvasti miettiä, mitä mä saan tehdä, mitä mä saan sanoa, mitä sanoja mä voin käyttää, mitä sanoja musta käytetään. Eli [...] mulle toi ei oo ongelma miettiä, mitä sanoja mä käytän. Jos mä loukkaan jotain ihmistä, mä silloin otan sen asian huomioon. [...] Silloin mä en voi vaan miettiä sitä, et mä oon oikeessa, mä en oon tehny mitään väärin, vaan se et jos mä loukkaan sua, jos mä esimerkiksi lyön sua tääl nyt, löisin sua, ja sä sanot et mua sattuu, ni enhän mä voi sanoa sulle, et ei toi voi sattua. Sähän määrittelet sen, et sua sattuu, ja sillan mun tehtävä on korjata se teko.”

Renaz Ebrahimi siis argumentoi, että Valtaoja ei toiminut oikein käyttäessään n-sanaa hänen vieressään, eli samassa tilassa sellaisen ihmisen kanssa, jota n-sanalla voidaan nimetä. Ebrahimi mainitsee Valtaojan käyttäneen n-sanaa tahallaan, eli nostaa huomionarvoiseksi sen seikan, että n-sanan käyttämisen olisi voinut aivan hyvin jättää myös tekemättä. Sen tosiasian, että Valtaoja päätti kuitenkin käyttää n-sanaa, voi nähdä esimerkiksi vallankäyttönä tai muuten epäkohteliaana ja piittaamattomana toimintana, joita käsitellään luvuissa 4.2.1. ja 4.2.2. Tästä näkökulmasta tällaisen siteeraamiskontekstissakin tapahtuvan n-sanan käytön voidaan katsoa olevan rasistista, väkivaltaista ja sortavia valtarakenteita ylläpitävää. Ebrahimi kertoo n-sanan käyttämisen luoneen hänelle turvattoman olon ja vertaa n-sanan käyttämisestä seuraavaa

kipua lyömisen aiheuttamaan kipuun. Ebrahimi siis argumentoi n-sanan käytön olevan väkivaltaa huolimatta siitä, että sanaa käyttää siteeraus kontekstissa ja kohdistamatta sitä kehenkään tiettyyn ihmiseen. Ebrahimi huomauttaa myös Valtaojalla olevan etuoikeuksia, ja yksi näistä etuoikeuksista on mahdollisuus jättää Ebrahimin näkökulma n-sanan käytön ongelmallisuudesta huomioimatta. Ebrahimi myös toteaa, että hänellä ei vastaavaa etuoikeutta ole, ja siksi hänelle on itsestään selvää huomioida muut esimerkiksi käyttämällä heitä kunnioittavaa kieltä.

Ebrahimin puolella olleet nostivat esille esimerkiksi ongelmallisia valtasuhteita ja sitä, että n-sanan käyttäminen oli kyseisessä kontekstissa ongelmallista. Youtube-videopalvelussa Dimitri Ollikainen nosti esille, että n-sana on rasistinen, koska sillä historiallisesti tuotettu n-sanalla nimettyjen henkistä, fyysistä ja yhteiskunnallista alemmuutta valkoisia vastaan.³ Lisäksi Ollikainen kiinnitti huomiota Sannikka-keskusteluohjelman epätasa-arvoiseen valta-asetelmaan, kun vastakkain oli asetettu valkoinen, tieteellisen auktoriteettiaseman valtaa nauttiva vanha mies ja ruskea nuori toimittajanainen. Toimittaja Ndéla Faye nosti myös esille keskusteluohjelman asetelman epäreilouden ja väkivaltaisen luonteen.⁴ N-sanan käyttämisen ongelmallisuutta argumentoitiin siis vedoten esimerkiksi Esko Valtaojan valta-asemaan eräänlaisena kansallisena akateemisen tiedon auktoriteettina ja siihen, että hän käytti n-sanaa sellaisen ihmisen vieressä, joka on n-sanan käytöstä joutunut elämänsä aikana kärsimään. Ebrahimi itse kertoi saaneensa keskusteluohjelman jälkeen stressireaktion, jonka takia hän joutui sairauslomalle ja traumaperäisen reaktion, jonka takia hän meni henkisesti selviytymistilaan.⁵ Ebrahimin kuvaus keskusteluohjelman jälkeisistä

³ <https://www.youtube.com/watch?v=qgumPRdszos>

⁴ <https://twitter.com/NdelaFaye/status/1462345361519951877>

⁵ <https://www.is.fi/viihde/art-2000008534585.html>

reaktioistaan on yhdenmukainen työssä myöhemmin käsiteltävien tutkimustuloksien kanssa, jotka koskevat n-sanankuulemisesta seuraavia reaktioita. Näitä reaktioita ja epätasa-arvoista valtasuhdetta käsitellään tarkemmin luvussa 4.2.2.

Valtaojan puolella olleet sen sijaan puhuivat sananvapauden puolesta ja syyttivät Ebrahimia liioitellun suuresta reaktiosta, uhriutumuksesta ja Valtaojan perusteettomasta syyllistämisestä.⁶ Esimerkiksi Perussuomalaisten kansanedustaja Leena Meri kirjoitti aiheesta Twitterissä vastaavasti: ”Toinen keskustelee asiallisesti ja analyttisesti siitä että pitäisi katsoa motiiveja puheen takana eikä takertua vain yksittäiseen sanaan. Toinen räyhää ja kokee olonsa turvattomaksi studiossa.”⁷ Valtaojan puolella olleet tulkitsivat siis keskusteluohjelman keskustelua niin, että Valtaoja oli rauhallisesti esittänyt päteviä argumentteja n-sanankäytöstä tietyissä tilanteissa, ja Ebrahimi oli hyökännyt kiihtyneessä mielentilassa Valtaojaa vastaan vailla päteviä argumentteja. Valtaojan puolella olleet eivät nähneet Ebrahimilla olleen aihetta loukkaantua ohjelmassa esiintyneestä n-sanankäytöstä. Valtaoja itse kommentoi keskusteluohjelman jälkeen Iltalehden haastattelussa, ettei hänellä tulisi mieleenkään käyttää n-sanaa.⁸ Toisessa haastattelussa hän totesi, ettei ole koskaan käyttänyt n-sanaa kohdistettuna suoraan toiseen ihmiseen, ja jos olisi toiminut noin, niin silloin hänen tulisi pyytää toimintaansa anteeksi.⁹ Valtaoja argumentoi siis vahvasti sen puolesta, että n-sanankäyttäminen siteeraus kontekstissa ei ole teknisesti sanankäyttämistä, vaan mainitsemista. Valtaojan argumentoinnin mukaisesti n-sanankäyttö on ongelmaton, ja siitä ei ole aiheellista loukkaantua. Käyttämisen ja mainitsemisen

⁶ <https://www.suomenuutiset.fi/uskomaton-naytelma-yle-toimittaja-renaz-ebrahimi-hyokyi-absurdillatavalla-esko-valtaojan-kimppuun-lopputuloksena-syntyivakuuttava-naytto-siita-mika-woke-ilmiossa-on-pielessa/>

⁷ https://twitter.com/leena_meri/status/1461991999645573121

⁸ <https://www.iltalehti.fi/kotimaa/a/7bdb5a91-b7a1-49dd-9e74-7556031a720a>

⁹ <https://www.is.fi/viihde/art-2000008534585.html>

erottelun (engl. *use-mention distinction*) soveltaminen herjasanoihin on kuitenkin haasteellista, ja tähän palaamme luvuissa 3.2.2. ja 3.2.5.

Tämän työn tarkoituksena on selvittää, miten filosofian avulla voidaan vastata n-sanan käyttämisen ongelmallisuuteen liittyviin kysymyksiin. Erityisesti aion etsiä vastauksia edellä esitetystä esimerkistä esille nousseisiin kysymyksiin. Aion käyttää edellä esitettyä Sannikka-ohjelman esimerkkiä työn läpi, ja viitata siihen ”työn esimerkkitapauksena”. Keskeisin työn tutkimuskysymys on se, onko n-sanan käyttäminen siteerauskontekstissa ongelmallista vai ongelmatonta, ja samoin onko vastaavasta n-sanan käyttämisestä loukkaantuminen aiheellista vai ei. Työssä n-sanan käyttämistä tarkastellaan siis erityisesti työn esimerkkitapausten kaltaisessa siteeraamiskontekstissa, ei yleisesti ja kaikenkattavasti. N-sanan käyttämisen ongelmallisuus on yleisesti tunnustettua tietyissä konteksteissa, mutta siitä ei tunnu vallitsevan selvyyttä, onko se ongelmallista silloin, kun sitä käytetään mainitsemalla ja kohdistamatta sanaa suoraan kehenkään ihmiseen, esimerkiksi siteeraamisen yhteydessä.

Työn tutkimuskysymys siitä, onko n-sanan käyttäminen siteerauskontekstissa ongelmallista vai ongelmatonta on mielenkiintoinen ja ajankohtainen. Valtaojaa puolustaneiden usein poliittisten ja tunneperäisten argumenttien lisäksi Valtaojan näkemyksiä voidaan puolustaa sillä, että usein akateemisissakaan piireissä ei ole kyseenalaistettu n-sanan käyttöä siteerauskontekstissa, vaikka n-sanan rasistinen käyttö nähdäänkin ongelmallisena. Esimerkiksi tämän työn lähdeoteoksissa n-sana esiintyy usein sensuroimattomana.

Työn kysymyksiin etsitään vastauksia kielifilosofian avulla. Ensin luvussa 2.1. esitellään työlle relevantteja kielifilosofian näkökulmia, esimerkiksi Wittgensteinin

myöhäisfilosofiaa, Austinin puheaktiteoriaa ja Gricen pragmatiikkaa. Luvussa 2.2. tutustutaan n-sanaan ja sen käyttämisen historiaan Suomessa ja Yhdysvalloissa, jotta ymmärretään mistä puhutaan, kun puhutaan n-sanasta. Luvussa 3 syvennyttään herjasanoihin ja niille keskeisiin ominaisuuksiin. Luvussa 4 esitellään erilaisia kielifilosofisia herjasanateorioita ja tarkastellaan sitä, miten Sannikka-keskusteluohjelman esimerkkitapausta vertautuu kyseisiin teorioihin.

Työn metodologiana on tarkastella herjasanoja ja erityisesti n-sanaa kielifilosofisten teorioiden avulla. Kielifilosofista herjasanatutkimusta on tehty paljon, ja tähän työhön olen valinnut käsiteltäväksi teorioita, jotka tarjoavat selitysmalleja herjasanan loukkaavuuteen. Olen joutunut tasapainottelemaan käytettävissä olevan tilan ja esityksen kattavuuden välillä, ja valinnut työhön kolme semanttista ja kaksi pragmaattista herjasanateoriaa. Työhön on valittu sekä semanttisia että pragmaattisia teorioita siksi, koska näin työn esimerkkitapausta pystytään tarkastelemaan monipuolisesti. Pragmaattiset teoriat valikoituivat sen perusteella, miten hyvin niitä voitiin soveltaa työn esimerkkitapausten tarkasteluun. Työhön valikoituneet kolme semanttiset teoriat puolestaan valittiin sen perusteella, että ne nousivat esiin molemmissa työhön valittujen pragmaattisten teorioiden esittelyissä. Pragmaattisille teorioille on annettu työssä hieman enemmän tilaa kuin semanttisille, koska pragmaattisten teorioiden avulla pystytään tarkastelemaan työn esimerkkitapausta monipuolisemmin kuin semanttisten teorioiden avulla. Semanttiset teoriat on kuitenkin otettu mukaan tarkasteluun, koska niistä saadaan arvokkaita näkökulmia aiheen tarkasteluun, ja ne ovat keskeinen osa työlle relevanttia filosofista keskustelua.

Työssä käsiteltäviä semanttisia teorioita ovat totuusehtoteoriat (Hom 2008), ekspressivismi (Richard 2008; Jeshion 2013) ja prohibitionismi (Anderson & Lepore

2013). Työssä käsiteltäviä pragmaattisia teorioita ovat puolestaan vertailevan valinnan teoria (Jorgensen Bolinger 2017) sekä Mihaela Popa-Wyattin ja Jeremy Wyattin vallan epätasapainon malli (Popa-Wyatt & Wyatt 2018). Muita kielifilosofiselle keskustelulle keskeisiä teorioita, joita ei tässä työssä tilanpuutteen ja aiheen rajauksen johdosta kyetty esittelemään, ovat esimerkiksi presuppositioteoriat (Schlenker 2007) ja konventionaalisen implikatuurin teoriat (Williamson 2009, Whiting 2013).

Tässä työssä viitataan työssä käsiteltävään rasistiseen herjasanaan pitkälti eufemismilla eli kiertoilmauksella 'n-sana'. Yleisesti työssä käytetään "n-sanaa" viittaamaan työssä käsiteltävään herjasanaan, mutta jos työssä käsitellään samassa kappaleessa kiertoilmausta 'n-sana', pyritään tekemään selväksi, kumpi esimerkeistä viittaa herjasanaan ja kumpi kiertoilmaukseen. Myös lainauksista, jossa n-sana ilmenee sellaisenaan, on korvattu joitakin vokaaleja tähdillä (*). Kiertoilmauksia ja muuta sensitiivistä kielenkäyttöä perustellaan antirasistisen otteen lisäksi ennaltavarautumisen periaatteella. Ennaltavarautumisen periaatteen mukaan silloin, jos on syytä epäillä jonkun riskin aktualisoitumista, riskin aktualisoitumisen todennäköisyyttä laskeva ennaltavarautuminen kannattaa (Ahteensuu 2014). N-sanan käyttäminen on herkkä aihe, ja sensuroimattomalla n-sanan käyttämisellä otetaan riski sille, että joku työtä lukeva ihminen kokee sen väkivaltana ja loukkaantuu. Tämän lisäksi vielä ei ole löytynyt vahvoja perusteita ajatella, että n-sanan käyttäminen siteerauskontekstissa olisi ongelmantonta. Tämän työn johtopäätösten mukaan n-sanan käyttäminen siteerauskontekstissa on monin tavoin ongelmallista. Siksi työssä on päätetty soveltaa ennaltavarautumisen periaatetta ja käyttää kiertoilmauksia ja osittaista sensurointia.

2. Työn viitekehykset

Työssä käydään ensimmäiseksi läpi työn aiheelle keskeisiä historiallisen viitekehyksen teemoja. Ensimmäiseksi luvussa 2.1. esitellään työn kielifilosofista viitekehystä. Tämän jälkeen luvussa 2.2.1. esitellään n-sanaa ja sen käyttöä Yhdysvaltojen kontekstissa ja luvussa 2.2.2. n-sanaa ja sen käyttöä Suomen kontekstissa. Nämä luvut vastaavat kysymyksiin siitä, mikä n-sana on, ja millä eri tavoilla sitä on käytetty niin historiallisesti kuin nykypäivänäkin. Tarkoituksena on siis antaa lukijalle käsitys siitä, mistä oikeastaan puhutaan, kun puhutaan n-sanasta.

Yhdysvaltojen konteksti on erotettu Suomen kontekstista siksi, koska englanninkielinen ja suomenkielinen n-sana eivät ole sanoina täysin synonyymiset kielen ja kulttuurisen kontekstin erojen vuoksi, ja niiden käytöissä ilmenee eroavaisuuksia. Eri kontekstien tarkastelun tarkoitus on myös selvittää, voidaanko esimerkiksi Yhdysvaltojen kontekstissa kehitettyjä herjasanoja koskevia teorioita hyödyntää sellaisenaan Suomen kontekstiin, vai pitäisikö Suomen kontekstiin mahdollisesti kehittää omat herjasanoja koskevat teoriansa tai soveltaa jo olemassa olevia teorioita Suomen kontekstiin sopiviksi.

2.1. Kielifilosofisen tutkimuksen historiallinen viitekehys

Kielifilosofia on filosofian osa-alue, joka tutkii esimerkiksi kielen ja kielen käyttämisen ominaisuuksia ja ilmiöitä. Kielifilosofian tutkimus keskittyi pitkään loogiseen kieleen eli esimerkiksi sen selvittämiseen, mitä joku sana tai lause täsmälleen tarkoittaa. Kuitenkin 1900-luvulla erityisesti Wittgensteinin myöhäisfilosofian vaikutuksesta

kielifilosofian yleiset tutkimusintressit alkoivat kallistumaan loogisesta kielestä luonnolliseen kieleen. Luonnollinen kieli viittaa todelliseen puhuttuun kieleen, ja sisältää käsityksen kielenkäytön moninaisuudesta – esimerkiksi samat sanat voivat tarkoittaa eri asiaa erilaisissa konteksteissa (Raatikainen 2014). Luonnolliseen kieleen vaikuttavat esimerkiksi kielen säännöt, sosiaaliset käytännöt ja tavat. Luonnollisen kielen tarkasteluun liittyy vahvasti kieliyhteisö, joka koostuu kieltä käyttävistä ihmisistä. Kieliyhteisön voidaan nähdä vaikuttavan merkittävästi eri sanojen merkityksiin – sanojen voidaan katsoa saavan merkityksensä riippuen siitä, miten kieliyhteisön jäsenet niitä käyttävät.

Kielifilosofian alle mahtuu useita erilaisia tutkimussuuntauksia, ja yksi keskeisistä jaotteluista on jako semantiikan ja pragmatiikan tutkimukseen. Semantiikan ja pragmatiikan välillä voidaan nähdä samankaltainen ero kuin loogisen ja luonnollisen kielen välillä. Semantiikka tutkii sanojen ja lauseiden merkitystä, ja semantiikan tutkijat ovat kiinnostuneita esimerkiksi siitä, miten lauseen totuusarvo määräytyy. Pragmatiikka puolestaan tutkii kielen käyttämistä, ja pragmatiikan tutkijat ovat kiinnostuneita esimerkiksi siitä, miten puheen konteksti vaikuttaa ilmauksen merkityssisältöön. Keskeinen ero semantiikan ja pragmatiikan välillä on se, että siinä missä pragmaattinen näkökulma korostaa kontekstin ja muiden käytännön tekijöiden vaikutusta puheen merkityssisältöön, pyritään semantiikan avulla selittämään puheen kirjaimellista merkityssisältöä selitysmalleilla, jotka eivät ole riippuvaisia kontekstista ja muista tilannesidonnaisista tekijöistä.

Semantiikan tutkimuksessa voidaan tutkia esimerkiksi totuusehtoja ja sitä, mitä ne kertovat lauseen merkityksestä. Työssä myöhemmin esitellään totuusehtoteoria yhtenä semanttisena teoriana, ja kyseisessä teoriassa herjasanatutkimukseen on sovellettu

totuusehtosemantiikkaa. Totuusehtosemantiikan tutkimukseen sisältyvät esimerkiksi käsitteet totuusalttius (engl. *truth apt*) ja ei-totuusalttius (engl. *nontruth apt*) (Anderson & Lepore 2013, 357). Totuusalttius viittaa lauseeseen, jonka avulla voidaan jossain kontekstissa ilmaista tosi tai epätosi väite. Ei-totuusalttius puolestaan tarkoittaa väitelausetta, jotka saattavatkin ilmaista asenteita, eli esimerkiksi kysymystä, käskyä tai paradoksilauseita. Esimerkiksi totuusehtoteoriat näkevät herjasanat totuusalttiina, ja niiden avulla voidaan tarkastella esimerkiksi sitä, onko jokin rasistinen väite totta vai ei. Ekspressivismi taas näkee herjasanat ei-totuusalttiina, esimerkiksi asenteiden ilmaisuna. Näihin palataan luvussa 4.1., jossa käsitellään tarkemmin semanttisia herjasanateorioita.

Kuten aiemmin mainittiin, filosofian yleiset tutkimusintressit kallistuivat loogisesta kielestä luonnolliseen kieleen erityisesti Wittgensteinin myöhäisfilosofian vaikutuksesta, ja näin pragmaattisia teorioita alkoi ilmaantumaan enenevässä määrin. Wittgenstein esitti myöhäisfilosofiassaan, että kieli on muutakin, kuin väitteiden esittämistä ja maailman kuvaamista – kielellä voi myös saada aikaan, tehdä. Tätä ajatusta lähti jatkojalostamaan John Austin. (Raatikainen 2014.) Herjasanoihin sovellettavan pragmatiikan yhtenä keskeisenä teoriana toimiikin Austinin puheaktiteoria, jonka mukaan sanat ja teot eivät ole toisistaan erillisiä, vaan sanominen on jonkin tekemistä. Puheaktiteorian pohjalla on teoria sanojen ja lauseiden jakamisesta performatiiveihin ja konstantiiveihin. Ennen puheaktiteoriaa kielifilosofiassa puhuttiin lähinnä konstantiiveista, jotka ovat toteamuksia eli väitteitä, ja jotka voivat olla totta tai epätotta. Austin toi puheakteissa esiin toisen lausemuodon, performatiivin. Performatiivi on sana tai lause, jonka avulla suoritetaan tai tehdään jotain, ja joka ei ole totta eikä epätotta. Esimerkiksi ”tahdon” alttarilla naimisiinmenon yhteydessä lausuttuna on performatiivi. Kun kyseisen sanan lausuu oikeissa olosuhteissa, tulee suorittaneeksi naimisiin menemisen teon. (Raatikainen 2014.)

Austin kuitenkin toteaa kirjassaan *Näin tehdään sanoilla* performatiivien ja konstantiivien erottelun olevan riittämätön jaottelu ymmärtämään sitä, miten jotkut ilmaisut tekevät jotain ja jotkut tekevät sen jonkin eri tavalla tai eivät tee mitään. Austin tarjoaa kirjassaan uuden jaon, jossa kommunikatiiviset teot jaetaan kolmeen luokkaan: *lokutionaarisiin, illokutionaarisiin ja perlokutionaarisiin* tekoihin (Austin 2016, 101). Lokutionaarinen teko on jonkun merkityksellisen asian lausumista ilman, että lausumisesta seuraa jotain. Tällainen ilmaus voi olla esimerkiksi toteamus ”nyt sataa”. Tämän työn kannalta keskeisiä ovat teot, joiden tapauksessa lausumisesta seuraa jotain, eli illokutionaariset ja perlokutionaariset teot.

Illokutionaariset teot viittaavat tekoihin, joissa puhetta käyttämällä tapaperusteisesti saadaan aikaan jokin teko. Esimerkkinä tällaisesta teosta on tuomion julistaminen. Tapaperustaisuus tarkoittaa ennalta määrätyn sosiaalisen käytännön noudattamista – esimerkiksi tuomion julistaminen ei ole varsinaisesti tuomion julistamista, jos sen tekee tuomarin sijaan sivullinen henkilö. Perlokutionaariset teot puolestaan viittaavat puheeseen, joka ei noudata tapaperusteita, ja jonka ensisijaisena tavoitteena on saada tietty seuraus tapahtumaan. Tällaisilla puheteoilla voidaan sanoa olevan kausaalista vaikutusta ”kuulijakunnan, puhujan tai muiden ihmisten tunteisiin, ajatuksiin tai tekoihin” (Austin 2016, 95). Esimerkkeinä tällaisista teoista ovat esimerkiksi vakuuttaminen ja estäminen. Vakuuttamiselle ja estämiselle ei ole olemassa mitään tiettyä tapaperustaista suorituskonstantia, vaan niiden onnistuneisuus riippuu esimerkiksi puhujan kyvystä manipuloida kuulijan ajatuksia ja tunteita. Palaamme tähän myöhemmin työssä luvussa 4.2.2., kun käsittelemme herjasanojen käyttämisen perlokutionaarisia vaikutuksia eli sitä, mitä seurauksia herjasanalla nimettävälle voi olla herjasanan kuulemisesta.

Siinä, missä Austin erotteli toisistaan erilaisia sanomisen tekoja, erotteli Paul Grice toisistaan erilaisia merkityksen lajeja. Gricen mukaan luonnollinen merkitys on erotettava ei-luonnollisesta merkityksestä (Raatikainen 2014). Luonnollinen merkitys on luotettava merkitys, esimerkiksi savun nouseminen tulesta. Ei-luonnollinen merkitys taas on luonteeltaan epäselvempi ja epäluotettavampi, ja suuri osa puhutusta puheesta on merkitykseltään ei-luonnollista ja monitulkintaista. Gricen luonnollisen ja ei-luonnollisen merkityksen erottelu tuo esiin sen, että usein ilmauksen merkitys ei ole yhtä selvää kuin savun nouseminen tulesta, vaan voi näyttää yhdeltä mutta tarkoittaakin toista. Ei-luonnolliset merkitykset voidaan jakaa edelleen kirjaimelliseen merkitykseen ja puhujan merkitykseen (Raatikainen 2014). Kirjaimellinen ja puhujan merkitys ovat usein samoja, mutta eivät kaikissa tapauksissa. Esimerkiksi ironian ja kielikuvien yhteydessä kirjaimellinen merkitys voi poiketa paljonkin puhujan merkityksestä. Esimerkiksi jos puhuja sanoo ”ei tuntunut missään”, voi hyvin olla, että tuntui paljonkin.

Eri merkityksen lajien erottelun lisäksi Grice kehitti teorian implikatuureista. Implikatuurin lajeja on monia, mutta koska eri implikatuurilajit ja niiden erot eivät ole työlle keskeisiä, esitellään implikatuuri yleisellä tasolla. Implikatuuri viittaa ilmiöön, jossa ilmauksen merkitys ei ole palautettavissa ilmauksen kirjaimelliseen merkitykseen, vaan kirjaimellisen merkityksen lisäksi ilmaus implikoi jotain muuta kuin sitä, mitä on sanatarkasti sanottu (Korta & Perry 2020). Esimerkiksi jos henkilöltä kysytään kuulumisia, ja hän vastaa ”hyvin menee, en ole vielä tappanut itseäni”, kirjaimellisesti hän kertoo, että hänellä menee hyvin, ja ettei hän ole tehnyt itsemurhaa. Kuitenkin ilmaus sisältää implikatuurin, joka viestii, että hänellä ei menekään erityisen hyvin. Implikatuurin määrittämiseen vaikuttavat esimerkiksi yleistieto sanotusta, yleinen

taustainformaatio ja erilaiset ilmaisun tulkinnalle relevantit kontekstit (Korta & Perry 2020). Implikatuurien avulla pystytään siis tulkitsemaan sanottua ilmausta ja sen merkitystä monipuolisesti.

Seuraavaksi on syytä tarkastella kontekstin käsitettä eli sitä, mitä tarkoitetaan, kun tässä työssä puhutaan kontekstista. Yleisesti konteksti tarkoittaa sitä, että ilmauksen merkitys voi vaihdella riippuen erilaisista ilmaukseen liittyvistä tekijöistä. Esimerkiksi ilmaisu ”lupaan tulla luoksesi keskiyöllä” saa hyvin erilaisen merkityksen silloin, kun puhujana on Romeo ja puheen kohteena Julia verrattuna tilanteeseen, jossa puhujana on Dracula ja puheen kohteena Draculan uhri. Kontekstin käsitteellä on useita eri määritelmiä, ja toisistaan voidaan erottaa esimerkiksi kapea ja laaja kontekstin määritelmä (Korta & Perry 2020). Kapeassa kontekstin määritelmässä huomioidaan puheen parametreista puhuja, aika ja paikka. Laaja kontekstin määritelmä taas pyrkii ottamaan huomioon kaikki kontekstiin vaikuttajat tekijät. Tällaisia tekijöitä voivat olla esimerkiksi puhujan intentiot, uskomukset ja puhujien väliset valtasuhteet. Tässä työssä sanalla ”konteksti” viitataan laajaan kontekstin määritelmään, ja pyritään tarkastelemaan monipuolisesti erilaisia tekijöitä, jotka vaikuttavat puheen merkityksen tulkintaan.

Kielifilosofisia aiheita käsitellessä on tärkeää erotella toisistaan sanat ja teot ja huomata se, että näihin viittaavat sanat ovat usein hyvin lähellä toisiaan. Esimerkiksi halventaminen (engl. *derogation*) on teko, mutta halventavuus (engl. *derogatory*) on ominaisuus. Myös erilaisia tekoja on syytä erotella toisistaan. Kielifilosofiassa on yleisesti erotettu toisistaan sanan käyttäminen (engl. *use*) ja mainitseminen (engl. *mention*). Yleisesti voidaan sanoa, että sanaa käytetään silloin, kun sanotaan jotain maailmasta kyseisen sanan avulla, ja sana mainitaan, kun puhumme sanasta itsestään

(Baggini & Fosl 2010, 155). Esimerkiksi jos sanotaan ”yö oli pimeä”, käytetään sanaa ”pimeä”. Silloin, kun sanotaan ”pimeä on adjektiivi”, sana ”pimeä” mainitaan.

Sanan käyttämisen voidaan katsoa olevan kyseessä esimerkiksi silloin, kun toista ihmistä nimitetään n-sanalla. Kuitenkin silloin, kun n-sanalla nimitetty raportoi tapauksesta poliisille ja kertoo täsmälleen, mitä tuntematon ihminen on hänelle sanonut, voidaan sen katsoa olevan enemmän mainitsemista kuin käyttämistä. Paul Saka on artikkelissaan ”Quotation and the Use-Mention Distinction” (1998) kiinnittänyt huomiota myös siihen, ettei sanojen lainaaminen (engl. *quotation*) ole aina mainitsemista (Saka 1998, 113). Sanojen lainaaminen on mekanismi, jonka avulla voidaan mainita, esimerkiksi kertoa sanatarkasti ja itsensä sanomisesta etäännyttäen se, mitä toinen on sanonut (Saka 1998, 113).

Erityisesti herjasanojen kohdalla voi jossain tapauksissa olla haastava selvittää, onko kyseessä käyttäminen vai mainitseminen. Esimerkiksi jos joku ihminen kävelee pitkin katuja ja huutelee lainauksia Adolf Hitleriltä, olisi outoa ajatella, että kyseessä on vain mainitseminen, ja että kyseinen toiminta on neutraalia. Kuitenkin, jos yliopiston lehtori esittää diaesityksessään saman lainauksen, voi kyseessä hyvinkin olla vain mainitseminen. Näyttäisi siltä, että sen selvittämiseen, onko kyseessä käyttäminen vai mainitseminen, vaaditaan kontekstin tulkitsemista. Tästä herjasanojen käyttämisen ja mainitsemisen erottelusta lisää luvuissa 3.2.2. ja 3.2.5.

2.2. N-sana

Yleisen näkemyksen mukaan n-sana on rasistinen herjasana, ja sen kohderyhmänä ovat usein Afrikasta lähtöisin olevat tummaihoiset ihmiset. N-sanan merkityssisältö vaihtelee jonkin verran eri maiden ja kielien välillä. Esimerkiksi Suomessa n-sanalla viitataan (halventavasti) usein tummaihoisiin ihmisiin ja Yhdysvalloissa n-sanalla viitataan (halventavasti) usein afrikkalaisamerikkalaiseen väestöön. N-sana eroaa muista herjasanoista siten, että sitä on usein pidetty kaikista herjasanoista loukkaavimpana (Rahman 2012, 137).

N-sanan historian yhteydessä puhutaan usein orjuudesta – n-sanaa käytettiin Yhdysvalloissa viittaamaan orjiin. Kun puhutaan historiasta ja orjuuden historiasta, on tärkeää ymmärtää, mitä orjuus käytännössä tarkoitti. Rahman mainitsee tekstissään, että Yhdysvalloissa ennen 1900-lukua afrikkalaisten ei ajateltu kuuluvan ihmisten joukkoon (Rahman 2012, 143). N-sanalla nimettyjä ei nähty ihmisinä, vaan valkoihoisten omaisuutena ja tuotannon hyödykkeinä. N-sanan historia on äärimmäisen brutaali, ja tiukasti sidonnainen n-sanalla nimettyjen ihmisten alistamisen lähimenneisyyteen. Historiallinen konteksti on siis syytä ottaa huomioon, kun tarkastellaan n-sanan käyttämistä nykypäivänä.

2.2.1. N-sanan käyttö Yhdysvalloissa

N-sanan on ajateltu tulleen englanninkieliseen sanastoon sanan 'negro' kautta. Tämä sana tarkoittaa mustaa, ja sitä käyttivät erityisesti espanjan- ja portugalinkieliset orjakauppiat viitatessaan Afrikasta lähtöisin olevien orjien tummaan ihonväriin.

Aikaisin n-sanan eli sanan 'n*gger' käyttö on Oxford English Dictionaryn (OED) mukaan jäljitettävissä vuoteen 1574. Sanakirjan mukaan n-sana esiintyi tuohon aikaan verrannollisesti neutraalina sanana, vaikka sitä käytettiin orjakaupan kontekstissa. (Rahman 2012, 142.)

Varhaisimmassa käytössä n-sana sisälsi holhoavaa asennoitumista valkoihoisilta afrikkalaisia kohtaan. N-sanana merkityssisältöön sisältyi oletus n-sanalla merkittyjen alemmasta sosiaalisesta, intellektuaalisesta ja kulttuurillisesta kehitymisestä. Esimerkiksi vuonna 1608 OED:ssä on merkintä, jossa n-sanalla nimettyjä Sierra Leonen kuningasta ja asukkaita kuvataan yksinkertaisiksi ja harmittomiksi. Sanan käyttö ei siis varhaisimmassa käytössä näyttäytynyt varsinaisesti vihamielisenä, mutta sana kuljetti alusta asti mukanaan vähätteleviä asenteita, joiden pohjalta n-sana kehittyi myöhemmin herjasanaksi. (Rahman 2012, 142.) 1800-luvun puolivälissä n-sana oli yleisesti tunnettu ja vaikutusvaltainen herjajana, jonka käyttötarkoituksena oli uhata afrikkalaisamerikkalaisia ja korostaa heidän väitettyänsä moraalista ja älykkyydellistä alemmuuttaan (Rahman 2012, 143).

1900-luvun alussa orjuudesta vapaiden afrikkalaisamerikkalaisten lukumäärä kasvoi orjuuden lakkauttamisen liikkeen johdosta, ja samanaikaisesti n-sanana negatiivinen käyttö kiihtyi (Rahman 2012, 143). N-sanana negatiivisen käytön lisääntymistä voidaan selittää sillä, että valkoiset amerikkalaiset pelkäsivät menettävänsä asemansa työmarkkinoilla, ja n-sanana käyttämisellä afrikkalaisamerikkalaisista tehtiin ihmisyydeltään alempiarvoisia ja näin saatiin estettyä taloudellista kilpailua heidän kanssaan. Afrikkalaisamerikkalaisia ei haluttu häätää Amerikasta, mutta heidät haluttiin sulkea ulos yhteiskunnasta ja asettaa alempaan asemaan. N-sanana negatiivinen käyttäminen oli keino pitää afrikkalaisamerikkalaiset vanhassa asemassaan, eli orjina,

jotka hyödyttivät taloudellisesti valkoihoisia, ja joiden kanssa valkoihoisten ei tarvinnut kilpailla.

Kun puhutaan n-sanan käytöstä yhdysvaltalaisessa kontekstissa, on tärkeää huomioida, että sanasta esiintyy monia eri muotoja, ja esimerkiksi n*gger ei ole sama sana kuin n*gga, johon viitataan jatkossa kiertoilmauksella 'nga-sana'. Yhdysvalloissa nga-sana on aktiivisesti käytössä oleva sana tietyissä afrikkalaisamerikkalaisissa yhteisöissä. Nga-sanaa esiintyy esimerkiksi koomikoiden esityksissä. Nga-sanaa käyttämällä voidaan ilmaista yhteisön jäsenten identiteetille perustavanlaatuista sosiaalista merkitystä, esimerkiksi keskinäistä solidaarisuutta ja selviytymistä rotuun perustuvasta sorrosta. Nga-sanan käyttäminen mahdollistaa muodostamaan identiteettiä, jossa otetaan huomioon afrikkalaisamerikkalaista historiaa, ja samalla lisäämään tietoisuutta tuosta historiasta. (Rahman 2012, 137.)

Toisaalta nga-sanan käyttöäkin on problematisoitu. Esimerkiksi jotkut afrikkalaisamerikkalaiset eivät käytä nga-sanaa, koska he näkevät nga-sanan käytön oireena sisäistetystä valkoisesta rasismista. Jotkut afrikkalaisamerikkalaiset puolestaan pyrkivät toiminnallaan nga-sanan hävittämiseen, koska he näkevät sanan käyttämisen tukevan itsensä vihaamiselle perustuvaa identiteettiä. Monien mielestä n-sana ja nga-sana ovat niin lähellä toisiaan, että n-sanaan liittyvät negatiiviset merkitykset (esimerkiksi väkivalta ja rasismi) estävät nga-sanaan liittyvien positiivisten merkitysten legitimitetin. (Rahman 2012, 141–142).

Toisaalta siinä, missä n-sanan negatiiviset merkitykset voivat estää nga-sanan positiivisia merkityksiä, voivat mahdollisesti myöskin nga-sanan positiiviset merkitykset lieventää n-sanan negatiivisia merkityksiä (Rahman 2012, 142). Sanojen

merkitykset voivat muuttua, ja niitä muokkaamalla voidaan muokata myös ympäröivää todellisuutta. Tämä on keskeisin ajatus eri sanojen haltuunotossa. Tärkeää on kuitenkin huomioida se, että tämä merkitysten muutosprosessi on kohderyhmän käsissä, ja sen takia sanan käyttö ei-kohderyhmän jäsenten toimesta on ongelmallista.

2.2.2. N-sanankäyttö Suomessa

Joskus n-sanankäyttöä puolustetaan väittämällä, että n-sana on kyllä muualla maailmassa rasistinen, mutta Suomen kontekstissa neutraali (Rastas 2007, 119). Kuitenkin historialliset esimerkit osoittavat, ettei n-sana ole esiintynyt Suomessa neutraalina, vaan toiseuttavana ja rasistisena. Esimerkiksi 1800-kuvulla tietokirjassa n-sanalla nimettyjen kuvattiin olevan yksinkertaisia, rotevia ja tavoiltaan raakoja ja julmia (Rastas 2007, 127).

Lisäksi on syytä huomioida, että 1900-luvulla Suomessa oli valloillaan rotujaottelu, joka perustui nykyisin epätieteellisiksi katsottuihin rotuoppeihin (ks. esim. Lagerspetz & Roman-Lagerspetz 2017). Esimerkiksi vielä vuonna 1990 esitettiin Suomalaisessa tietosanakirjassa ihmisrotujen olevan erotettavissa kolmeen suurrotuun: kaukasidiseen eli valkoiseen rotuun, mongolidiseen eli keltaiseen rotuun ja negridiin eli mustaan rotuun. Rotututkimuksen kannattajat esittivät muun muassa, että arjalainen rotu on muita rotuja parempi, ja siksi valkoisilla ihmisillä on oikeus sortaa muiden rotujen edustajia. (Kiiskinen 2017, 219–220) Koska n-sanalla viitataan pääasiassa mustiin ja ruskeisiin ihmisiin, voi yhteyden rotuoppeihin nähdä olennaisena seikkana. Esimerkiksi n-sanankäyttämisen voidaan nähdä tuovan esille rotujen välisiä eroja ja etenkin sitä, että n-sanalla nimetyt ovat valkoisille alisteisessa asemassa.

Nykypäivänä n-sanan käyttöä on rajoitettu, ja n-sanan loukkaavuuden voidaan katsoa olevan yleistietoa. N-sanaa ei käytetä esimerkiksi lakiteksteissä, virkakielessä tai asiatekstissä. Rotuoppien katsotaan olevan epätieteellisiä (ks. esim. Lagerspetz & Roman-Lagerspetz 2017), ja koulukirjat pyritään kirjoittamaan antirasistisesti. Lapset eivät leiki välitunnilla ”kuka pelkää mustaa miestä” vaan ”kuka pelkää mustekalaa”. Silti edelleen käydään keskustelua siitä, onko n-sanan käyttäminen kokonaan kiellettyä, vai pitäisikö sitä voida käyttää neutraalisti joissakin tilanteissa. Rastaa vuonna 2007 tekemän tutkimuksen mukaan yleisin neutraaliksi mielletty n-sanan käyttämisen konteksti onkin n-sanan käytön sopivuuteen liittyvä keskustelu (Rastas 2007, 130).

Keskustelussa n-sanan käytöstä Suomessa on Yhdysvaltoihin verrattuna erikoislaatuista se, että aiheesta on tehty suhteellisen niukasti tieteellistä tutkimusta. Yhdysvalloissa n-sanaan liittyviä tutkimuksia on löydettävissä sadoittain, mutta Suomessa viimeisin n-sanaa koskeva tutkimus tuntuu olevan Rastaa tutkimus vuodelta 2007. Löydettävissä on myös joitakin n-sanaa käsitteleviä pro gradu -tutkielmia ja blogikirjoituksia. Toki n-sana esiintyy joissakin tutkimuksissa, esimerkiksi Verkkoviha-julkaisussa (Saresma et al. 2022), mutta niissäkin yleensä sivuroolissa.

Rastaa mukaan ”n-sanan käyttöä ovat kritisoineet lähinnä ihmisoikeusaktivistit, yksittäiset tutkijat ja ne, joihin tai joiden läheisiin sanalla usein viitataan” (Rastas 2007, 123). Niin tutkimuksissa kuin keskusteluissa on kuultu paljon valkoisten ihmisten mielipiteitä asiasta, ja n-sanalla merkittyjen ihmisten itsensä tuottama tieto, *merkityn tieto* on jäänyt keskusteluissa sivuun (Rastas 2007, 133). Tämä merkityn tiedon vähäinen painoarvo näkyy myös Valtaojan ja Ebrahimin välisestä keskustelusta käydyssä kansalaiskeskustelussa – vaikka tässä keskustelussa kuultiin molempien

näkökulmia asiasta, jäi monelta keskusteluohjelmaa katsoneelta huomaamatta merkityn tieto aiheesta eli se, mitä argumentteja Ebrahimi ohjelmassa esitti.

Siitä huolimatta, että merkityn tieto on jäänyt keskusteluissa sivuun, on merkityn tietoa olemassa ja saatavilla. Esimerkiksi Anna Rastas on jo vuonna 2007 tutkinut merkityn tietoa n-sanasta ja sen käyttämisestä haastatteleamalla maahanmuuttajataustaisia ihmisiä. Monet n-sanalla nimetyt ovat tehneet rikosilmoituksia sanan käytöstä, joka viittaa siihen, että he kokevat sanan käyttämisen olevan rasistista ja halventavaa. N-sanana käyttö nähdään yhtenä keskeisimpänä rasismien ilmaisun tapana Suomessa, ja jo hyvin nuoret ihmiset tietävät sanan olevan rasistinen. Sanan kuuleminen aiheuttaa nimeämisen kohteissa negatiivisia tunteita, esimerkiksi turvattomuuden tunnetta. Negatiivinen tunne aktivoituu silloinkin, kun sanaa käytetään näennäisesti ei-vihamielisessä kontekstissa, esimerkiksi osana vitsiä. (Rastas 2007, 133–134.) Muita psykologisia n-sanasta aiheutuvia tunteita ovat esimerkiksi väkivallan pelko ja taistele-pakene-reaktio. N-sanana käyttämisen psykologisia vaikutuksia avataan tarkemmin luvussa 4.2.2.

Eroja Yhdysvaltojen kontekstiin on löydettävissä. Yhdysvalloissa n-sanalla viitataan lähinnä afrikkalaisamerikkalaiseen väestöön, ja orjuuden historia on punoutunut yhteen n-sanana historian kanssa. Suomessa puolestaan ei ole tarkkarajaista väestöä, jonka edustajiin n-sanalla voitaisiin viitata, vaan n-sanalla voidaan viitata esimerkiksi ihmisiin, joiden ihonväri ei ole valkoinen. Yksi keskeinen eroavaisuus löytyy myös n-sanana eri käyttömuodoista. Suomen kielessä on kyllä olemassa nga-sanana kaltainen sana, 'n*kru', mutta suomen kielessä sanalla ei ole samanlaista positiivista ja haltuunottavaa merkitystä kuin englannin kielen nga-sanalla. Muutenkaan Suomessa ei näytä esiintyvän n-sanana hyväksyttävässä muodossa (engl. *appropriated use*), vaan sen

käyttö on aina enemmän tai vähemmän rasismiin kytkeytynyttä ja ongelmallista – pois lukien mahdollisesti akateemiset ja antirasistiset esiintymismuodot.

Kuitenkin Suomen ja Yhdysvaltojen kontekstissa on paljon yhtäläisyyksiä n-sanan käyttämisen suhteen. Esimerkiksi aiemmin mainittiin, että Yhdysvalloissa n-sanan käyttö lisääntyi, kun afrikkalaisamerikkalaisia orjia vapautui, ja heidän vapauksiaan haluttiin rajoittaa. Näyttää siltä, että n-sanan käyttö on Yhdysvalloissa linkittynyt n-sanalla nimettyjen vallan vähentämiseen ja sortoon. Samoin Suomessa Rastaa tutkimuksien mukaan n-sanan käyttöä puolustetaan eniten foorumeilla, joilla vastustetaan maahanmuuttoa ja monikulttuurisuutta, ja jotka ovat suunnattu ”suomalaisuuden ja isänmaan puolustamiseen” (Rastas 2007, 122). Vuonna 2022 julkaistussa Verkkoviha-tutkimuksessa n-sana oli kolmanneksi yleisin verkossa tapahtuneen vihapuheen yhteydessä käytetty herjasana (Saresma et al. 2022, 203). N-sanan käyttäminen toimii siis Suomessa samojen asioiden ajamiseen kuin Yhdysvalloissakin, ja on kaukana neutraalista.

3. Herjasanoista yleisesti

Herjasanaksi (engl. *slur*) määriteltäviä termejä on tuhansia, ja ne kohdistuvat tiettyyn kohderyhmään, esimerkiksi etnisyyteen, sukupuoleen, kansallisuuteen ja seksuaalisuuteen (Popa-Wyatt & Wyatt 2018, 2880). Suomen kielessä esiintyviä herjasanoja ovat esimerkiksi ”v*nosilmä”, ”hu*ra”, ”r*ssä” ja ”h*ntti”. Kaikki loukkaavat sanat eivät siis ole herjasanoja, vaan herjasana on kohderyhmäänsä sidottu loukkaava sana. Esimerkiksi ”idiootti” ei ole herjasana, mutta ”h*ntti” on. Yleensä herjasanoilla on aina olemassa neutraali vastinsana, esimerkiksi ”r*ssä”-sanalle

”venäläinen” ja ”h*ntti”-sanalle ”homoseksuaali”. Eri herjasanat poikkeavat toisistaan – esimerkiksi joitakin herjasanoja voi olla tarpeen sensuroida enemmän kuin toisia, ja jotkut loukkaavat enemmän kuin toiset. Tätä ilmiötä käsitellään enemmän luvussa 3.2.4.

Herjasana voidaan erottaa herjasanan käyttämisestä (engl. *slurring*). Aiemmin työssä käsiteltiin kielifilosofista käyttämisen ja mainitsemisen erottelua (engl. *use-mention distinction*) ja todettiin, että sanaa käytetään silloin, kun sen avulla sanotaan jotain maailmasta. Näin ollen herjasanan käyttämistä on esimerkiksi se, kun sanotaan toiselle ”ole sinä h*ntti hiljaa”. Kuitenkin perinteinen käyttämisen ja mainitsemisen erottelu ei riitä kuvaamaan kaikkea herjasanan käyttämistä. Vaikuttaa siltä, että esimerkiksi herjasanan mainitseminen siteerauksessa voidaan joissakin olosuhteissa katsoa herjasanan käyttämiseksi. Tästä lisää luvussa 3.2.2.

Herjasanat voidaan erottaa muista sanoista niille tyypillisten ominaisuuksien kautta. Herjasanoilla on esitetty olevan kyky vahingoittaa ja halventaa herjasanan kohdetta. Herjasanan käyttäminen saattaa aiheuttaa käytön kohteessa nöyryytyksen, epäinhimillistämisen, vallasta riisumisen ja hiljentämisen tunteita. Sen lisäksi, että herjasanat aiheuttavat negatiivisia vaikutuksia herjasanan kohteessa, voivat herjasanat loukata myös niitä, jotka eivät ole herjasanan käytön kohteena. Herjasanan käytön sivustakatsojille herjasanan käyttö voi aiheuttaa tunteen siitä, että he ovat osallisia herjasanan käyttämiseen varsinkin silloin, jos he eivät puutu tilanteeseen. (Popa-Wyatt & Wyatt 2018, 2879–2880). Näistä herjasanan käytön vaikutuksista lisää luvussa 4.2.2.

Herjasanoille ominaista on myös eri tavoilla käyttäytyminen eri tilanteissa. Esimerkiksi yleisesti loukkaava herjasana voi esiintyä jossain tilanteessa ei-loukkaavana. Näin voi käydä esimerkiksi silloin, kun herjasanan kohderyhmän jäsenet ottavat herjasanan niin

sanotusti haltuun, ja esimerkiksi alkavat käyttää sanaa kohderyhmän sisällä ilmaisemaan solidaarisuutta ja ylpeyttä. Tällainen voimaannuttava herjasanan käyttäminen nähdään usein positiivisena ja soveliaana (engl. *appropriate*). Esimerkiksi tietyllä tavalla maskuliiniseen lesboon viittaava sana 'butch' oli aiemmin käytössä vain herjasanana, mutta nykyään sanaa käytetään neutraalisti kuvaamaan tietyn tyylistä lesboa. Samoin sana 'queer' on kokenut merkityksen muutoksen, kun aiemmin haukkumiseen käytettyä herjasanaa käytetään nykyään muun muassa identiteettinä ja akateemisena tutkimussuuntauksena (Popa-Wyatt & Wyatt 2018, 2880). Tarkemmin tästä lisää luvussa 3.2.5.

3.1. Loukkaavuus ja halventavuus

Herjasanoja koskevassa filosofisessa keskustelussa on keskeistä havaita ja ymmärtää ero loukkaavuuden (engl. *offensiveness*) ja halventavuuden (engl. *derogation*) välillä. Tämä erottelu on tärkeä herjasanojen yhteydessä, koska herjasanat voivat loukata, vaikka eivät olisikaan halventavia. Näin voi tapahtua esimerkiksi silloin, kun herjasanaa käytetään negaation alaisena. (Hieke & Rinner 2022, 1488–1489; Popa-Wyatt & Wyatt 2018, 2881.)

Halventavuus on sanan ominaisuus – sana, jolla on ominaisuutena halventavuus, on kyky halventaa, kun sanaa käytetään. Halventavuuden voidaan katsoa olevan osa halventavan termin semanttista sisältöä, ja luonteeltaan objektiivista (Popa-Wyatt & Wyatt 2018, 2881). Tämä tarkoittaa sitä, että halventavuus säilyy sanan ominaisuutena riippumatta siitä, miten sanaa käytetään tai mainitaan. Halventavuuden erottaakin loukkaavuudesta ensisijaisesti objektiivisuus – siinä, missä ilmauksen loukkaavuus

riippuu tilanteesta ja henkilöistä, on halventavuus ilmauksen objektiivinen ominaisuus. Eri sanat sisältävät eriävissä määrin halventavuuden ominaisuutta. Esimerkiksi ”mamu” on halventavampi ilmaus kuin ”maahanmuuttaja”. On myös olemassa sanoja, jotka esiintyvät kahdella tai useammalla eri merkityssisällöllä, joista jotkut ovat halventavia ja toisen eivät (Popa-Wyatt & Wyatt 2018, 2884). Tällainen sana on esimerkiksi ”queer”, joka viittaa toisaalta homoseksuaaleja kuvaavaan halventavaan sanaan, toisaalta neutraaliin akateemiseen tutkimussuuntaan ja toisaalta positiiviseen normeista poikkeavan sukupuolisen tai seksuaalisen identiteetin kuvaamiseen.

Loukkaavuus puolestaan on halventavuutta monitulkintaisempi ja -ulotteisempi ilmiö. Loukkaavuus tarkoittaa kykyä aiheuttaa loukkaantumista, joka on psykologinen ilmiö. Loukkaantumista tapahtuu esimerkiksi silloin, kun toinen ihminen sanoo toiselle jotain loukkaavaa, ja puheen kohteena oleva tai puhetta muuten kuuleva henkilö loukkaantuu siitä. Loukkaavuuden eri lajeja voi määritellä eri tavoin, ja Renée Jorgensen Bolinger on määrittänyt ilmauksen voivan olla loukkaava kolmella eri tavalla: *aktuaalisesti*, *rationaalisesti* tai *perustellusti* (engl. *warranted*) (Jorgensen Bolinger 2017, 441).

Ihmiset keskustelevat usein tuntemuksistaan sitä kohtaan, että joku ihminen on loukkaantunut jostakin. Keskusteluissa voidaan esimerkiksi kyseenalaistaa sitä, oliko loukkaantuminen aiheellista vai ei. Esimerkiksi Sannikka-ohjelman jälkipuinneissa tuotiin esille useita mielipiteitä, joiden mukaan Ebrahimin loukkaantuminen ei ollut aiheellista. Loukkaantumisen aiheellisuutta voidaan tutkia Jorgensen Bolingerin loukkaantumisen kategorioiden kautta. Aktuaalinen loukkaantuminen tarkoittaa sitä, että joku ihminen on loukkaantunut. Kukaan tuskin kieltää sitä, että Ebrahimi loukkaantui. Aktuaalinen loukkaantuminen ei kuitenkaan johda siihen, että loukkaantumista voitaisiin sen perusteella pitää aiheellisena, koska aktuaalista

loukkaantumista voi tapahtua myös täysin perusteetta esimerkiksi silloin, jos kuulija on kuullut puhujan sanat väärin ja loukkaantunut. Loukkaantumisen aiheellisuutta voidaan tarkastella rationaalisen ja perustellun loukkaantumisen kautta.

Jorgensen Bolingerin mukaan loukkaantumista voidaan pitää rationaalisenä silloin, kun loukkaantuminen on asianmukaista (engl. *appropriate*) verrattuna kuulijan evidenssiin (Jorgensen Bolinger 2017, 441). ”Kuulijan evidenssi” on keskeinen tekijä rationaalille loukkaantumiselle: joidenkin mielestä Ebrahimin loukkaantuminen oli rationaalista, mutta toisten mielestä ei. Loukkaavuus ilmenee keskusteluun osallistuvien ihmisten psykologisenä tilana, jota määräävät heidän uskomuksensa ja arvonsa (Popa-Wyatt & Wyatt 2018, 2881). Jos esimerkiksi henkilön uskomukset ja arvot ovat rasistisia, hän tuskin näkee n-sanan käyttöä riittävänä evidenssinä pitääkseen loukkaantumista rationaalisenä.

Objektiivisin loukkaantumisen lajeista on perusteltu loukkaantuminen. Jorgensen Bolingerin mukaan perusteltu loukkaantuminen on moraalisesti oikeutettua loukkaantumista (Jorgensen Bolinger 2017, 441). Esimerkiksi jos n-sanalla nimetty loukkaantuu, kun häntä on nimitelty rasistisesti kadulla, voidaan loukkaantumisen katsoa olevan perusteltua loukkaantumista. Perustellun loukkaantumisen objektiivisuus ilmenee siinä, että ilmaisu on perustellusti loukkaava riippumatta siitä, loukkaantuiko joku aktuaalisesti. Näin ollen esimerkiksi rasistinen ilmaus on perustellusti loukkaava myös tilaisuudessa, jossa kaikki kuulijat ovat rasistisia eikä kukaan henkilökohtaisesti loukkaannu rasististen ilmauksien kuulemisesta. Jorgensen Bolingerin mukaan perusteltua loukkaantumista voi tapahtua kolmella eri perusteella (engl. *grounds*), ja näitä ovat *intentio*, *sopimattomuus* ja *assosiaatiot* (Jorgensen Bolinger 2017, 442).

Intentio viittaa puhujan tarkoitukseen – jos lausuman on tarkoitus loukata, on loukkaantuminen perusteltua. Tämä ei kuitenkaan yksinään selitä herjasanojen loukkaavuutta, koska herjasanat voivat loukata silloinkin, kun puhujan intentio ei olisi loukata kuulijaa. Sopimattomuus (engl. *inappropriateness*) puolestaan viittaa sopimattomaan kielenkäyttöön, ja siihen puolestaan vaikuttavat kontekstin muuttajat, esimerkiksi intentio ja assosiaatiot. Esimerkiksi kirosan käyttämisen katsotaan olevan enemmän sopimatonta silloin, kun käyttäjä on aikuinen ihminen, kuin silloin, kun sanaa käyttää lapsi, joka päätti toistaa juuri kuulemansa sanan. Assosiaatiot vaikuttavat myös perustellun loukkaantumisen aiheutumiseen. Esimerkiksi hakaristin assosiaatiot tekevät sen käyttämisestä nykypäivänä perusteltua loukkaantumista aiheuttavan, vaikka se olikin symbolina ei-loukkaava ennen kuin natsit ottivat sen käyttöönsä.

Edellä esitetyn valossa esimerkiksi työn esimerkkitapauksessa ilmennyttä Ebrahimin loukkaantumista voidaan pitää perusteltuna. Vaikka olisi niin, ettei Valtaojan intentiona olisi ollut loukata Ebrahimia, saattoi n-sanan käyttäminen silti olla sopimatonta. Näin on siksi, että n-sanaan liittyy assosiaatioita, joiden vuoksi sitä on vaikea tai jopa mahdoton käyttää tai mainita neutraalisti, samalla tavalla kuin hakaristin kohdalla. N-sanaan liittyvien assosiaatioiden lisäksi sopimattomuutta voidaan perustella käyttötilanteella – kansallinen tv-lähetys ja ruskean ihmisen kanssa vastakkain oleminen luovat kontekstin, jossa n-sanan käyttäminen on sopimatonta. N-sanan erilaisiin ongelmallisiin käyttötapauksiin palataan tarkemmin luvun 3.2. alaluvuissa sekä luvuissa 4.2.1. ja 4.2.2.

3.2. Herjasanoille tyypilliset ominaisuudet

Filosofinen keskustelu herjasanoista on pyrkinyt usean eri teorian avulla tarjoamaan vastausta pitkälti tiettyihin samoihin kysymyksiin. Esimerkiksi Hieken ja Rinnerin mukaan herjasanateorian on tarjottava selitys sille, miksi herjasanat ovat loukkaavia ja sille, millä tavoin herjasanoja voidaan käyttää luomaan ja vahvistamaan negatiivisia asenteita (Hieke & Rinner 2022, 1488). Andersonin ja Leporen mukaan herjasanateorioiden pitäisi selittää ainakin herjasanojen loukkaavuuden vaihtelu eri kohderyhmien ja saman kohderyhmän eri herjasanojen välillä sekä se, millä perustein herjasanoja voi käyttää joissakin didaktisissa konteksteissa ei-loukkaavasti (Anderson & Lepore 2013, 350). Popa-Wyatt ja Wyatt näkevät puolestaan herjasanateorialle keskeiseksi selitettäväksi ominaisuudeksi loukkaamisen määrän vaihtelun (engl. *variable offence*) eri herjasanojen esiintymistilanteissa (Popa-Wyatt & Wyatt 2018).

Jorgensen Bolinger on esittänyt herjasanoilla olevan viisi erityisen keskeistä ominaisuutta, jotka erottavat ne muista sanoista, ja jotka pitäisi keskeisyytensä vuoksi ottaa jokaisessa herjasanateoriassa huomioon. Näitä ominaisuuksia ovat *loukkaavuuden autonomia* (engl. *offensive autonomy*), *upotuksen epäonnistuminen* (engl. *embedding failure*), *näkökulmariippuvaisuus* (engl. *perspective dependence*), *loukkaamisen vaihtelu* (engl. *offensive variation*) ja *eristetty ilmentyminen* (engl. *insulation*). (Jorgensen Bolinger 2017, 439.)

3.2.1. Loukkaavuuden autonomia

Loukkaavuuden autonomia (engl. *offensive autonomy*) tarkoittaa sitä, että herjasanat ovat loukkaavia silloinkin, kun puhujan intentio ei ole käyttää niitä halventavassa mielessä (Jorgensen Bolinger 2017, 439). Esimerkiksi työn esimerkitapauksessa käy ilmi, että Valtaojan intentio ei ollut loukata, mutta siitä huolimatta Ebrahimi loukkaantui siitä, että Valtaoja käytti n-sanaa sensuroimattomana.

Loukkaamisen autonomiaa voi havainnollistaa esimerkiksi seuraavalla esimerkillä.

Anna Rastas haastatteli artikkelissaan n-sanan käytöstä valkoista äitiä, jolla on Afrikasta adoptoitu tytär (Rastas 2007, 135–136). Äiti oli yrittänyt valmistaa tyttärtään kohtaamaan n-sanalla nimittelyä ”pehmittämällä” n-sanaa, eli käyttämällä sitä hellittelynimenä. Esimerkkeinä tästä äiti oli sanonut tyttärelleen ”mitä minun äidin pikku n**keri” (Rastas 2007, 136). Äidin tarkoituksena oli siis luoda tyttärelle positiivisia assosiaatioita n-sanaa kohtaan. Äiti toivoi, että joskus, kun tyttärtä nimitetään n-sanalla tai hän muuten kohtaa sitä, ei n-sana näyttäytyisi tyttärelle haukkumasanan, vaan neutraalina tai jopa positiivisena sanana.

Hyvästä intentiosta huolimatta esimerkin kuvaama n-sanan käyttö on ongelmallista monella tavalla. Ensinnäkin yksittäinen ihminen ei voi irrottaa n-sanaan merkityssisältöä kieliyhteisön sanalle antamasta loukkaavasta merkityksestä. Samoin kuin hakaristiä ei voi käyttää neutraalina sisustuselementtinä, ei n-sanalla voi hellitellä neutraalisti lasta. Toiseksi on epäintuitiivista ajatella, että valkoinen ihminen voisi ongelmattomasti käyttää n-sanaa n-sanalla nimitettävästä missään tarkoituksessa. Valkoisella äidillä tuntuu olevan periaatteessa hyvä tarkoitus, mutta hänellä ei ehkä ole tarpeeksi tietoa siitä, mitä n-sanalla nimitetyksi tuleminen oikeasti tarkoittaa. Äidin

intentio ei ollut loukata, mutta n-sanan käyttämistä ei voi täysin irrottaa loukkaavuudesta, edes hyvällä intentiolla. Näin ollen n-sanan käyttämisen loukkaavuus näyttää olevan riippumatonta käyttötavoista ja intentioista, eli autonomista.

3.2.2. Upotuksen epäonnistuminen

Upotuksen epäonnistuminen (engl. *embedding failure*) kuvaa nimenomaan herjasanoille tyypillinen ilmiö, jossa sanan käyttäminen upotettuna ei noudata upottamiselle tyypillisiä malleja, vaan herjasanan loukkaavuus säilyy upottamisesta huolimatta. (Jorgensen Bolinger 2017, 439). Upottamiselle tyypillinen malli on esimerkiksi se, että jos sanon ”Ritva sanoi, että hän huutaa koiralleen”, totean vain kuulemani, eikä sanomastani voi olettaa esimerkiksi sitä, miten suhtaudun koirille huutamiseen. Kuitenkin herjasanojen kohdalla asiat eivät ole näin yksinkertaisia, ja upotuksen epäonnistuminen ilmenee esimerkiksi epäsuorissa lainauksissa, negaatioissa ja mainitsemisissa.

Negaatioissa upottamisen epäonnistuminen viittaa ilmiöön, jossa herjasanan loukkaavuus säilyy silloinkin, kun herjasanaa käytetään negaation alaisena. Jorgensen Bolinger selventää tätä esimerkkien avulla, jossa käyttää saksalaiseen kohdistettua herjasanaa ’s*kemanni’ (engl. *kraut*). Herjasanan loukkaavuus säilyy esimerkiksi silloin, jos henkilö A sanoo ”Henri on s*kemanni” ja henkilö B vastaa tähän ”Ei ole”. Loukkaavuus säilyy siksi, että A:n sanomisen kieltämisen voidaan katsoa implikoivan ensisijaisesti sitä, että Henri ei ole saksalainen. Samoin herjasanan loukkaavuus säilyy silloin, jos sanotaan ”Henri ei ole s*kemanni”. Tässä tapauksessa loukkaavuus säilyy siksi, että herjasanaa on valittu käyttää, ja tämä käyttämisen valitseminen vahvistaa sitä,

että 's*kemanni' on terminä käyttökelpoinen, ja sillä voidaan viitata joihinkin ihmisiin. (Jorgensen Bolinger 2017, 443.) N-sanan kohdalla tämä ilmenee vielä selvemmin – jos sanotaan, että ”Timo ei ole n**keri”, oletetaan, että Timo ei ole, mutta jotkut ovat. Herjasanan mainitseminen ja herjasanaväitteeseen vastaaminen sitovat siis puhujan niihin negatiivisiin ja halventaviin ominaisuuksiin, jotka ovat osa herjasanan merkityssisältöä, ja joita herjasana implikoi herjasanan kohteella olevan.

Epäsuorat lainaukset puolestaan ovat tilanteita, joissa yksi henkilö sanoo omin sanoin sen, mitä on kuullut jonkun toisen sanovan (Jorgensen Bolinger 2017, 443–444).

Tyypillisesti epäsuorien lainausten kohdalla puhujan eli lainaajan ei oleteta sitoutuvan sanotun totuuteen, vaan pikemminkin neutraalisti raportoivan kuulemaansa. Kuitenkin herjasanojen kohdalla lainaajan nähdään sitoutuvan herjasanan negatiiviseen merkitykseen. Esimerkiksi jos Pasi sanoo ”erotan kaikki n**kerit”, voi Matti viitata siihen epäsuorasti sanomalla ”Pasi sanoi erottavansa kaikki n**kerit”. Herjasanat muodostavat siis poikkeuksen epäsuorille lainauksille tyypilliseen sitoutumattomuuteen, koska esimerkissä Matti näyttää sitoutuvan siihen, että joitakin ihmisiä voi nimetä halventavasti n-sanalla.

Edellisen valossa herjasanojen yhteydessä pitää kiinnittää huomiota siihen, miten niitä mainitsee – onhan joskus tilanteita, jotka vaativat herjasanan käyttämistä, esimerkiksi Pasiin sanomisista raportoiminen. On useita erilaisia tapoja selventää, ettei omaa halventavia asenteita herjasanan kohderyhmää kohtaan, vaikka käyttääkin herjasanaa. Jos sanalle on olemassa tunnettu kiertoilmaus, esimerkiksi 'n-sana', voi sitä käyttää korvaamaan herjasanaa (Jorgensen Bolinger 2017, 451). Esimerkiksi voi selventää kyseessä olevan vain mainitseminen sanomalla ”Pasi sanoi erottavansa kaikki ulkomaalaistaustaiset, nimittäen heitä n-sanalla”.

Upotuksen epäonnistumisessa herjasanojen kohdalla on myös tärkeää kiinnittää huomiota siihen kontekstiin, jossa herjasanaa käytetään. Toiset kontekstit ovat sensitiivisempiä, ja niissä upotuksen epäonnistumisen todennäköisyys kasvaa, ja herjasanojen käyttöä tulisi välttää. Tällaisia sensitiivisiä konteksteja ovat esimerkiksi julkiset tilaisuudet ja kontekstit, joissa yleisölle ei ole selvää, onko puhujan tarkoituksena halventaa käyttämällä herjasanaa (Jorgensen Bolinger 2017, 451). Näin ollen esimerkiksi akateemisessa herjasanoja käsittelevässä tekstissä herjasanojen mainitseminen voi olla paremmin perusteltua kuin eduskunnassa tai keskusteluohjelmassa. Akateemisissa teksteissä lukijakunta on kontrolloitua, ja taustaolosuhteet tekevät usein epätodennäköiseksi sen, että kirjoittajan intentiona olisi herjasanan kohderyhmän halventaminen (Jorgensen Bolinger 2017, 452). Toki pelkkä akateeminen konteksti ei ole yksinään riittävä oikeutus herjasanan mainitsemiselle, vaan herjasanan mainitsemisen tulee aina olla työn kannalta perusteltua, jotta neutraali upotus voi onnistua.

3.2.3. Näkökulmariippuvaisuus

Näkökulmariippuvaisuus (engl. *perspective dependence*) tarkoittaa ilmiötä, jossa herjasanan käyttämisen oletetaan indikoivan sitä, että puhujalla on halventavia asenteita herjasanan kohderyhmän edustajia kohtaan (Jorgensen Bolinger 2017, 439). Tiettyyn herjasanaan on siis linkittynyt tietty oletettu näkökulma, ja herjasanan käyttäminen aktivoi oletuksen siitä, että puhujalla on tämä näkökulma. Esimerkiksi herjasanaa käyttänyttä puhujaa voidaan pitää vastuullisena halventavien asenteiden omaamisesta herjasanan kohderyhmää kohtaan, koska hän on tehnyt valinnan käyttää herjasanaa ja

samalla, jos herjasanaa vastaava neutraali sana on saatavilla, valinnan olla käyttämättä vastaavaa neutraalia sanaa (Jorgensen Bolinger 2017, 450).

Näin ollen n-sanan käyttäminen voidaan nähdä osoituksena siitä, että puhuja hyväksyy halventavat asenteet n-sanalla nimettyjä kohtaan. Kiertoilmauksen 'n-sana' käyttäminen taas voidaan nähdä osoituksena puhujan antirasistisista asenteista ja tarkoituksena. Näkökulmariippuvaisuus ilmiönä aiheuttaa sen, että herjasanan käyttäminen voidaan aina nähdä halventavien asenteiden tukemisena. Esimerkiksi työn esimerkitapauksessa Valtaojan kielenkäyttö ilmensi asennetta, jonka voidaan katsoa olevan halventava n-sanalla nimettyjä kohtaan, koska hän käytti sanaa, jonka katsotaan linkittyvän rasististen näkökulmien omaamiseen. Tämän takia kiertoilmauksien ja muiden neutraalien ja kunnioittavien termien käyttäminen on kannattavaa, jos ei halua ottaa riskiä herjasanan käytöstä aiheutuvalle loukkaamiselle ja oletukselle, että tukee halventavia asenteita herjasanalla nimettyjä kohtaan.

Näkökulmariippuvaisuus on yhteydessä loukkaavuuden autonomiaan. Esimerkiksi hakaristin assosioituminen natsismiin tekee hakaristin loukkaavuudesta autonomista, ja hakaristin käyttämisen katsotaan olevan näkökulmariippuvaista halventavien asenteiden omaamiseen juutalaisia kohtaan. Samalla tavalla n-sanalla yleisesti tunnetut assosiaatiot johtavat siihen, että n-sanalla käyttämisen katsotaan olevan näkökulmariippuvaista halventavien asenteiden omaamiseen n-sanalla nimettyjä kohtaan. On tärkeää huomata, että näkökulmariippuvaisuus ei koske kaikkia sanoja ja tekemisen muotoja, vaan sen toteutumiseen vaikuttavat esimerkiksi yleiset sosiaaliset käytännöt ja assosiaatiot. N-sanaan liittyvien assosiaatioiden takia n-sanalla käyttäminen on ongelmallista, ja assosiaatioiden erityisen voimakkuuden takia n-sanalla käyttämisen voidaan katsoa

olevan ongelmallisempaa kuin monen muun, heikommat assosiaatiot omaavan herjasanan käyttämisen.

3.2.4. Loukkaavuuden vaihtelu

Loukkaavuuden vaihtelu (engl. *offensive variation*) viittaa siihen, että jokainen herjasanan käyttötapa ei ole yhtä loukkaava, vaan herjasanan loukkaavuus esiintyy vaihtelevasti. Vaihtelua tapahtuu esimerkiksi eri kohderyhmiin kohdistettujen herjasanojen välillä, mutta myös samaan kohderyhmään kohdistettujen eri herjasanojen välillä. (Jorgensen Bolinger 2017, 439.) Popa-Wyatt ja Wyatt jakavat loukkaavuuden vaihtelun kolmeen eri vaihtelutyypin, joista ensimmäinen on sanaan liittyvä vaihtelu (engl. *word-variation*), toinen on kuulijakuntaan liittyvä vaihtelu (engl. *audience-variation*) ja kolmas on käyttöön liittyvä vaihtelu (engl. *use-variation*) (Popa-Wyatt & Wyatt 2018, 2881–2883).

Sanaan liittyvä vaihtelu tarkoittaa sitä, että eri sanat aiheuttavat eri määrän loukkaantumista. Vaihtelua voi tapahtua eri kohderyhmiin kohdistettujen herjasanojen välillä (engl. *inter-group variation*) tai samaan kohderyhmään kohdistettujen herjasanojen välillä (engl. *intra-group variation*). (Popa-Wyatt & Wyatt 2018, 2881–2882.) Eri kohderyhmiin kohdistettujen herjasanojen vaihtelua voi kuvata siten, että esimerkiksi ’n**keri’ aiheuttaa yleensä enemmän loukkaantumista kuin suomenruotsalaisiin viittaava herjasana ’h*rri’. N-sana on h*rri-sanaa loukkaavampi muun muassa siksi, koska n-sana sisältää voimakkaampia negatiivisia merkityksiä, ja sitä käytetään voimakkaammin syrjinnän ja rasismin välineenä kuin h*rri-sanaa. Samaan kohderyhmään kohdistettujen herjasanojen vaihtelua voi puolestaan kuvata sillä

esimerkillä, että 'sv*dupelle' aiheuttaa yleensä enemmän loukkaantumista kuin 'h*rri'. Tätä voi selittää sillä, että sv*dupelle-sanon käyttämiseen voidaan katsoa liittyvän enemmän negatiivisia asenteita suomenruotsalaisia kohtaan kuin h*rri-sanon käyttämiseen, jota voi välillä kuulla käytettävän neutraaliksi miellettyissä asiayhteyksissä.

Kuulijakuntaan liittyvä vaihtelu tarkoittaa sitä, että saman ilmauksen esittäminen eri kuulijakunnille saa aikaan eri määrän loukkaantumista (Popa-Wyatt & Wyatt 2018, 2883). Esimerkiksi silloin, jos rasistisen ilmauksen kuulijakuntana on ihmisiä, jotka ovat arvoiltaan antirasistisia, yleisö todennäköisesti loukkaantuu rasistisen ilmauksen käyttämisestä. Kuitenkin sama ilmaus voidaan esittää rasistiselle kuulijakunnalle niin, että loukkaantumista tapahtuu huomattavasti vähemmän, jos ollenkaan.

Käyttöön liittyvä vaihtelu puolestaan tarkoittaa sitä, että saman sanan käyttö ei ole aina yhtä loukkaavaa. Käyttöön liittyvää vaihtelua voidaan mallintaa joidenkin suuntaviivojen perusteella, jotka kertovat, mikä todennäköisesti vaikuttaa loukkaavuuden vaihteluun. Yksittäisen käyttötapauksen loukkaavuuteen vaikuttaa käytetyn sanan lisäksi esimerkiksi puhuja, puhujan intonaatio ja puhumistilanteen konteksti. (Popa-Wyatt & Wyatt 2018, 2882.) Varsinkin Yhdysvalloissa n-sanon käyttötilanne on hyvin erilainen silloin, kun sanaa käyttää afrikkalaisamerikkalainen eikä valkoinen ihminen. Toki tässä pitää huomioida, että usein tällaisessa käytössä on kyseessä nga-sana, joka on eri sana kuin n-sana. Suomessa n-sanon käyttäminen tuntuu yleisesti ottaen olevan ongelmallista, mutta jotkut käyttötilanteet ovat selvästi ongelmallisempia kuin toiset. Esimerkiksi Sannikka-ohjelmassa käyttötilanteen ongelmallisuutta lisäsi Valtaojan valkoisuus, Ebrahimin läsnäolo, ja kontekstina vastakkainasettelu tv-lähetyksessä.

3.2.5. Eristys

Eristys (engl. *insulation*) viittaa siihen, että herjasanoja voi joskus ilmentyä ilman, että ne olisivat halventavia tai loukkaavia (Jorgensen Bolinger 2017, 439). Tällaista herjasanojen ei-halventavaa käyttöä voi esiintyä esimerkiksi sanakirjoissa, jossa sanakirjan kirjoittajaa ei tyypillisesti kritisoida siitä, että hän on sanakirjassa maininnut termin. Esimerkiksi työpaikalla voidaan laatia ohjeistuksena lista herjasanoista, joiden käyttöä työpaikalla ei sallita. (Jorgensen Bolinger 2017, 442–443.)

Toisaalta tällaisen herjasanoja sisältävän listan luominenkaan ei ole aivan ongelmatonta. Vaikka vaikuttaa selvältä, että sanalista on vähemmän loukkaava kuin tilanne, jossa sanoja käytettäisiin vaikkapa kahvihuoneessa, on tällaisen listan tekemisessä silti jotain kummallista. Kummallisuus johtuu siitä, että listan tekijä on tehnyt valinnan luetella eri herjasanoja sen sijaan, että ohjeistaisi yleisellä tasolla, ettei minkään herjasanan käyttö ole sallittua. Tämä havainnollistaa hyvin myös sitä, että kielifilosofiassa perinteisesti käytetty käytön (engl. *use*) ja mainitsemisen (engl. *mention*) erottelu ei ole riittävän täsmällinen herjasanojen tarkasteluun (Jorgensen Bolinger 2017, 443). Vaikuttaa siltä, että herjasanoja käytetään välillä niin, että käyttäminen on naamioitu mainitsemiseksi. Näin käy esimerkiksi silloin, kun herjasanan mainitseminen ei ole perusteltua eikä välttämätöntä, mutta sanaa päätetään silti käyttää. Työn esimerkissä Valtaoja olisi hyvin voinut jatkaa kiertoilmauksen 'n-sana' käyttämisestä, ja hän olisi näin toimimalla saanut argumenttinsa esitettyä kunnioittavasti. Kuitenkin Valtaoja päätti käyttää n-sanaa kokonaisuudessaan, ja lopputuloksena oli tilanne, jossa voidaan katsoa n-sanatulle mainituksi käyttämisestä muistuttavalla tavalla.

Herjasanan käyttäminen ja mainitseminen ovat usein hyvin lähellä toisiaan. Siksi niissä tilanteissa, joissa herjasanan mainitseminen on välttämätöntä, kannattaakin kiinnittää huomiota siihen, miten herjasanan mainitsee. Esimerkiksi joskus sanakirjan kirjoittajaa on kritisoitu siitä, että hän on antanut n-sanan termille määritelmän ”D1: 'N*gger' – A black person. -usu. taken to be offensive” (Jorgensen Bolinger 2017, 457). Kritiikki on kohdistunut siihen, ettei määritelmä ole sisältänyt mainintaa n-sanan halventavuudesta ja käytöstä epäinhimillistämään ja alistamaan rodullistettua ryhmää. Näin ollen sanakirjan määritelmä on antanut implisiittisen hyväksynnän n-sanaa ja sen käyttöä kohtaan. Ratkaisuksi onkin ehdotettu esimerkiksi määritelmää ”D2: N*gger – A derogatory term for a black person. -usu. taken to be offensive” (Jorgensen Bolinger 2017, 457).

Eristyksen alle kuuluu myös esimerkiksi ryhmänsisäinen herjasanan käyttäminen. Esimerkiksi toisilleen tutut homoseksuaalit voivat kutsua toisiaan homoiksi tai h*nteiksi, ja tällainen käyttö voi symboloida tuttuutta ja esimerkiksi hellittelyä. Kuitenkaan kadulla kukaan heistä tuskin haluaa tulla yhtäkkiä nimitettyä h*ntiksi. Sama pätee n-sanan kohdalla, ja etenkin nga-sanan kohdalla. Tällaiseen herjasanan eristettyyn ja hyväksytyyn käyttöön (engl. *appropriated use*) liittyy myös ongelmia, joita kävimme läpi esimerkiksi n-sanan Yhdysvaltojen kontekstia käsittelevässä luvussa 2.2.1. nga-sanan kohdalla. On kuitenkin hyvä tiedostaa, että ryhmänsisäistä hyväksytyä käyttöä esiintyy herjasanojen kohdalla paljon, ja siitä ei voi päätellä esimerkiksi sitä, että kuka tahansa voisi käyttää herjasanaa missä tahansa tilanteessa.

Loukkaavien sanojen käyttäminen ei-loukkaavana on siis mahdollista, mutta vaatii oikeanlaisen kontekstin ja sen, että molemmat osapuolet tietävät, että toinen henkilö ei loukkaannu kyseisen loukkaavan sanan käyttämisestä. Loukkaavan sanan käyttäminen

ei-loukkaavasti edellyttää siis paljon sopimuksia ja kontekstin tiedostamista.

Loukkaavien sanojen käyttäminen ei-loukkaavasti saattaa hämmentää, koska ulkopuolelta tarkkailtuna ”sanaa vain käytetään”, ja kaikki nuo sopimukset ja kontekstin määrittelyt jäävät näkemättä. Siksi on tärkeää ymmärtää sitä teoreettista pohjaa, joka vaikuttaa herjasanan eristetyn ja hyväksytyyn käytön taustalla.

4. Kielifilosofiset teoriat herjasanojen loukkaavuudesta

Onnistuneen herjasanateorian olisi kyettävä tarjoamaan selitysmalli keskeisille herjasanojen ominaisuuksille. Eri filosofeilla on erilaisia näkemyksiä siitä, mitä nämä ominaisuudet ovat. Esimerkiksi Hieken ja Rinnerin mukaan herjasanateorian on kyettävä tarjoamaan selitys sille, että herjasanoja voidaan käyttää luomaan ja vahvistamaan kohderyhmän edustajia kohtaan negatiivisia asenteita, jotka voivat johtaa syrjinnän ja heihin kohdistetun väkivallan lisääntymiseen (Hieke & Rinner 2022, 1488). Jorgensen Bolingerin mukaan taas herjasanateorian olisi kyettävä selittämään viisi herjasanoille keskeistä ominaisuutta, jotka kävimme edellä läpi. Kaikkia tässä työssä esiteltäviä teorioita yhdistää kuitenkin se, että niistä jokainen pyrkii selittämään herjasanojen kykyä loukata. Herjasanojen loukkaavuutta selittävät teoriat ovat jaettavissa pragmaattisiin ja semanttisiin teorioihin, ja semanttiset teoriat edelleen sisältöteorioihin (engl. *content theories*) ja ei-sisältöteorioihin (engl. *non-content theories*).

Semanttiset teoriat pyrkivät selittämään herjasanan loukkaavuutta herjasanan semanttisten ominaisuuksien kautta. Sisältöteorioista esitellään totuusehtoteoria ja ekspressivismi, joiden mukaan herjasanan loukkaavuus tulee herjasanan halventavasta

sisällöstä. Ei-sisältöteorioista esitellään prohibitionismi, jonka mukaan herjasanat ovat loukkaavia siksi, että ne on julistettu kielletyiksi sanoiksi tietyissä kieliyhteisöissä, ja sanojen käyttäminen on tuon julistuksen rikkomista. Pragmaattiset teoriat puolestaan pyrkivät selittämään herjasanojen loukkaavuutta käytännön vaikutusten kautta.

Vertailevan valinnan teorian mukaan herjasana on loukkaava, koska herjasanan käyttäminen assosioituu halventavien asenteiden omaamiseen herjasanan kohderyhmää kohtaan. Vallan epätasapainon malli taas näkee herjasanan loukkaavuuden syntyvän siitä, että diskurssissa herjasanaa käyttämällä voidaan aiheuttaa vallan epätasa-arvoinen jakautuminen keskustelijoiden kesken.

4.1. Semanttiset teoriat

Sisältöteorioiden mukaan herjasanaa voidaan käyttää luomaan ja vahvistamaan negatiivisia asenteita, koska herjasanoilla on halventava sisältö (engl. *derogatory content*) (Hieke & Rinner 2022, 1488). Yksiä tunnetuimmista herjasanojen sisältöteorioista ovat totuusehtoteoriat, joiden keskeisimpänä teoksena voidaan pitää Christopher Homin artikkelia ”The Semantics of Racial Epithets” (2008).

Totuusehtoteorioiden mukaan herjasanat ilmaisevat herjasanan kohteella olevan tiettyjä rasisisesta ideologiasta johdettuja negatiivisia ominaisuuksia, joiden katsotaan johtuvan nimenomaan tiettyyn ihmisryhmään kuulumisesta (Popa-Wyatt & Wyatt 2018, 2883).¹⁰

Totuusehtoteorioiden mukaan n-sanaa käyttämällä voidaan esimerkiksi ilmaista n-sanalla nimettävien olevan alempiarvoisia valkoisiin nähden siksi, koska kuuluvat n-

¹⁰ Tekstissä kuvataan vastaavasti: ”ought to be subject to [deontic propositions about discrimination] p1 + ... + pn because of being d1 + ... + dn all because of being part of such-and-such-group” (Popa-Wyatt & Wyatt 2018, 2883)

sanalla nimettävien ryhmään. Totuusehtoteorioiden mukaan herjasanan käyttäminen ilmaisee aina herjasanan merkityssisältöön kuuluvat väitelauseet, ja näin ollen esimerkiksi n-sanaa käyttämällä tulee vähintään jollain tasolla ilmaiseeksi n-sanaan liittyviä negatiivisia stereotyyppioita huolimatta siitä, missä kontekstissa tai millä intentiolla herjasanaa käyttää.

Totuusehtoteorioiden mukaan herjasanan merkityssisältöön kuuluvat väitelauseet herjasanan kohteen ominaisuuksista voivat olla tosia tai epätosia. Kaikki herjasanateoriat eivät kuitenkaan esitä, että herjasanalla ilmaistaisiin totuusehdollisia väitelauseita – esimerkkinä ekspressivistinen sisältöteoria, jonka keskeisinä julkaisuina voidaan pitää esimerkiksi Mark Richardin teosta *When Truth Gives Out* (2008) ja Robin Jeshionin artikkelia “Expressivism and the Offensiveness of Slurs” (2013).

Ekspressivismin mukaan herjasanoilla ilmaistaan halveksuvia asenteita herjasanalla nimettäviä kohtaan. Tällainen asenne voi olla esimerkiksi se, että herjasanan kohderyhmän edustajat ovat alempiarvoisia kuin muut. Ekspressivismissä sovelletaan siis Griceen implikatuuria, koska kun asenteita ilmaistaan herjasanojen kautta, ei niitä tarvitse sanoittaa täysimittaisina, mutta ne välittyvät silti kokonaisuudessaan. (Popa-Wyatt & Wyatt 2018, 2885; Anderson & Lepore 2013, 356.) Esimerkiksi n-sanaa käyttämällä ei ainoastaan käytä n-sanaa, vaan ilmaisee samalla halventavia asenteita n-sanalla nimettäviä kohtaan.

Semanttiset sisältöteoriat pystyvät kuvaamaan herjasanoihin liittyviä ominaisuuksia jollain tasolla, mutta ne ovat saaneet osakseen myös kritiikkiä. Totuusehtoteorioita on kritisoitu esimerkiksi siitä, että ne eivät pysty selittämään sitä, miten yhdellä herjasanalla voi olla useita eri merkityksiä – esimerkiksi sanalla ’queer’ on sekä halventava että ei-halventava merkityssisältö (Popa-Wyatt & Wyatt 2018, 2884).

Ekspressivismiä puolestaan on kritisoitu siitä, että herjasanojen palauttaminen asenteisiin jättää huomiotta syrjinnän vaikuttavuuden herjasanan loukkaavuuteen (Popa-Wyatt & Wyatt 2018, 2885–2886). Jos vertaillaan kahta herjasanaa, jotka sisältävät yhtä voimakkaita halventavia asenteita, mutta toinen kohdistuu hyväosaiseen ryhmään ja toinen huono-osaiseen, nähdään jälkimmäiseen ryhmään kohdistuva herjasana usein loukkaavampana. Ekspressivismi ei siis kykene selittämään sitä, miksi n-sana on loukkaavampi kuin suomenruotsalaisiin kohdistettu ”h*rrri”, vaikka molemmat sisältäisivät yhtä halventavia asenteita kohderyhmäänsä kohtaan.

Kaikki semanttisten teorioiden kannattajat eivät kuitenkaan ole sitä mieltä, että herjasanan loukkaavuus on palautettavissa herjasanan sisältöön. Ei-sisältöteorioiden mukaan herjasanan negatiiviset ominaisuudet, esimerkiksi kyky loukata eivät selity millään sisällöllisellä ominaisuudella, vaan esimerkiksi sosiaalisesti sovittujen käytänteiden kautta. Kenties merkittävin ajankohtaisista ei-sisältöteorioista on prohibitionismi.

Prohibitionismi on Luvell Andersonin ja Ernie Leporen kehittämä herjasanoja koskeva teoria, jonka mukaan herjasanojen prohibitio eli kiellettyys ei riipu herjasanan sisällöstä vaan kiellettyyden julistuksista, joita herjasanan käyttöä vastaan on tehty (Anderson & Lepore 2013, 350). Andersonin ja Leporen mukaan sana ei ole herjasana loukkaavan sisältönsä vuoksi, vaan sen takia, että relevantit yksilöt ovat julistaneet tietyn sanan loukkaavaksi herjasanaksi, jonka käyttöä tulisi välttää (Anderson & Lepore 2013, 351). Relevanteilla yksilöillä Anderson ja Lepore viittaavat johonkin sellaiseen joukkoon, jonka julistukset ovat tarpeeksi relevantteja ja näkyviä, että ne voidaan ottaa huomioon. Esimerkiksi herjasanaksi julistaminen ei toteudu, jos yksittäinen ihminen julistaa keittiössään jonkun sanan herjasanaksi. Sen sijaan esimerkiksi merkittävät poliittiset

liikkeet voivat olla tarpeeksi voimakkaita julistamaan tietyn sanan herjasanaksi.

Herjasanan käyttämisen loukkaavuus seuraa prohibitionismin mukaan siitä, että sanaa käytetään siitä huolimatta, että sen käyttäminen nähdään loukkaavana ja kiellettyinä.

Herjasanaa ja ei-herjasanaa erottaa siis prohibitionismin mukaan vain se, että toinen herjasana on julistettu kielletyksi sanaksi ja ei-herjasanaa ei ole.

Prohibitionismi tarjoaa selityksen herjasanoihin liittyvän upotuksen virheellisyyteen – siis siihen, miten herjasanat säilyttävät esimerkiksi loukkaavuuden ominaisuuden usein upotuksesta huolimatta. Prohibitionismin tarjoama selitys upotuksen ongelmaan on se, että herjasanoilla prohibitio on aina läsnä, myös lainauksen alaisissa herjasanoissa (Anderson & Lepore 2013, 353). Näin ollen esimerkiksi suoraan toiseen ihmiseen kohdistettu ja haukkumasanana käytetty n-sana on yhtä lailla kielletty kuin Peppi Pitkätossun isään lainauksenalaisesti viittaava n-sana.

Alexander Hieke ja Stephan Rinner kritisoivat prohibitionismia vuonna 2022 julkaistussa artikkelissaan ”Slurs under quotation”. Hieken ja Rinnerin mukaan Anderson ja Lepore väittävät, että herjasanoja koskevat sisältöteoriat eivät tarjoa selitystä sille, että lainauksenalaiset herjasanat voivat loukata, ja että prohibitionismi pystyy tarjoamaan selityksen tähän ilmiöön. Hieke ja Rinner kuitenkin esittävät artikkelissaan, että sisältöteorioiden avulla pystytään selittämään se, että usein lainauksenalainen herjasana on vähemmän loukkaava kuin muussa yhteydessä ilmenevä herjasana. Sisältöteorioiden mukaan herjasanalla on halventava sisältö, ja tämä halventava sisältö usein vähenee (engl. *render inert*), kun herjasanaa on käytetty suorassa lainauksessa. Hieken ja Rinnerin mukaan prohibitionismi ei pysty tarjoamaan riittävää vastausta tähän herjasanojen loukkaamisen vaihtelun ilmiöön, ja siksi sen selitysvaikutus on heikompi kuin sisältöteorioiden. Lisäksi Hieke ja Rinner huomauttavat,

ettei prohibitionismi tarjoa selitystä sille ilmiölle, jossa herjasanaa ei käytetä ainoastaan loukkaamiseen, vaan myös synnyttämään ja vahvistamaan negatiivisia asenteita herjasanalla nimettyjä kohtaan. (Hieke & Rinner 2022, 1484–1485.)

Semanttisten sisältöteorioiden avulla voidaan jossain määrin tarkastella työn esimerkkitapausta. Totuusehtoteorian avulla voitaisiin todeta, että n-sanalla on sama merkityssisältö riippumatta siitä, miten n-sanaa käyttää. Näin ollen n-sanan merkityssisältöön kuuluvat rasistiset ennakkoluulot ja n-sanalla nimettyihin kohdistetut negatiiviset ominaisuudet myös silloin, kun puhutaan Peppi Pitkätossun isästä. Samoin ekspressivismin mukaan n-sana kuljettaa mukanaan negatiivisia asenteita myös puhuttaessa Peppi Pitkätossun isästä. Toisaalta Hieken ja Rinnerin tulkinnan mukaan sisältöteoriat sallivat sen, että herjasanan halventava sisältö vähenee siteerauskäytössä. Kuitenkin Hieke ja Rinnerkin tunnistavat sen, että vaikka herjasanan halventava sisältö vähenisi suorassa lainauksessa, voi herjasanan käyttäminen silti olla loukkaavaa – varsinkin, jos herjasanalle on kiertoilmaus, jota olisi voitu yhtä hyvin käyttää (Hieke & Rinner 2022, 1492). Hieken ja Rinnerin sisältöteoriatulkinnan mukaan voitaisiin siis todeta, että Valtaojan argumentointi n-sanan loukkaavuuden vaihtelusta oli oikeilla jäljillä, mutta hän olisi itse voinut esittää argumenttinsa vähemmän loukkaavasti.

Semanttisten ei-sisältöteorioiden avulla voidaan myös jossain määrin tarkastella työn esimerkkitapausta. Prohibitionismin mukaan herjasana aiheuttaa loukkaamista siksi, koska relevantti yhteisö on julistanut sen kielletyksi. Prohibitionismin mukaan herjasanan loukkaavuus ei juurikaan muutu, vaikka herjasanaa käytäisi siteerauksessa. Näin ollen prohibitionismin mukaan Valtaojan argumentit n-sanan käytöstä eivät olleet valideja, ja hänen n-sanan käyttämisensä oli yhtä loukkaavaa siteerauksessa kuin se olisi ollut ilman siteerauskontekstia. Prohibitionismi herättää myös mielenkiintoisia ja myös

teorialle itselleen ongelmallisia kysymyksiä. Tällainen on esimerkiksi kysymys siitä, voitaisiinko n-sana julistaa neutraaliksi sanaksi, ja voisiko n-sanaa käyttää neutraaliksi julistamisen jälkeen ongelmitta.

Semanttisten teorioiden avulla työn esimerkkitapausta saadaan käsiteltyä jossain määrin. Semanttiset teoriat tarjoavat mielenkiintoisia näkökulmia herjasanan tarkasteluun ja esimerkiksi herjasanan käyttäytymiseen siteeraustilanteessa. Kuitenkin herjasanan tarkastelu semanttisten teorioiden avulla tuntuu ainakin osittain sivuuttavan herjasanan käyttämisen käytännöllisen puolen – sen, mitä herjasanalla nimettävä kokee, kun herjasanaa käytetään. Työn esimerkkitapauksen käsittelyn kannalta semanttisten teorioiden tarjoamat selitysmallit jäävät etäisiksi siitä, mitä työn esimerkkitapauksessa on oikeasti tapahtunut. N-sanan käyttäminen ei tapahdu teoriassa vaan todellisuudessa, ja siksi siirrymme seuraavaksi tarkastelemaan pragmaattisia teorioita, jotka tarjoavat laajemman selitysmallin sille, mitä todellisuudessa tapahtuu, kun herjasanaa käytetään.

4.2. Pragmaattiset teoriat

Seuraavaksi esittelen kaksi pragmaattista herjasanateoriaa: vertailevan valinnan teorian ja vallan epätasapainon mallin. Molempien mallien esittäjien mukaan semanttisilla teorioilla on tärkeä rooli herjasanojen tutkimuksessa, mutta ne jättävät aukkoja herjasanojen ominaisuuksien selittämiseen, ja nämä aukot tulee paikata pragmatiikalla. Semanttisilla teorioilla voidaan selittää herjasanoihin liittyviä semanttisia ominaisuuksia, esimerkiksi halventamista, halveksunnan ilmaisemista (engl. *contempt expression*), herjasanan yhteyttä stereotyyppioihin ja herjasanojen yhteyttä niiden neutraaleihin vastinsanoihin. Kuitenkin semanttiset teoriat ovat puutteellisia yrittäessään

selittää joitakin herjasanojen ominaisuuksia, esimerkiksi herjasanojen käyttämisestä aiheutuvaa suuremman tason loukkaavuutta tai alistavia vaikutuksia. (Jorgensen Bolinger 2017, 439–440; Popa-Wyatt & Wyatt 2018, 2881; 2885.)

Pragmaattiset teorit eroavat semanttisista teorioista siten, että ne pyrkivät tarjoamaan herjasanojen ominaisuuksille käytännön tasolla toteutuvan selitysmallin. Esimerkiksi herjasanojen loukkaavuutta ei selitetä sanan merkityssisällön perusteella, vaan sen perusteella, mitä käytännössä tapahtuu, kun herjasanaa käytetään. Vertailevan valinnan teorian mukaan herjasanat ovat loukkaavia, koska niiden käyttäminen on epäkohteliaaseen käytökseen vertautuva valinta, ja tämä valinta myös signaloi puhujalla olevan halventavia asenteita herjasanan kohderyhmää kohtaan. Vallan epätasapainon mallin mukaan herjasanaa käytetään diskurssissa siirtämään valtaa herjasanalla nimitetyltä sille, joka herjasanaa käyttää. Vallan epätasapainon mallissa otetaan myös huomioon herjasanan käyttämisen seuraukset, esimerkiksi herjasanalla nimettävälle mahdollisesti aiheutuva taistele tai pakene -reaktio.

4.2.1. Vertailevan valinnan teoria

Filosofi Renée Jorgensen Bolinger esittelee artikkelissaan ”The Pragmatics of Slurs” (2017) oman herjasanoja koskevan teorian, jota hän kutsuu vertailevan valinnan teoriaksi (engl. *Contrastive Choice Account*). Vertailevan valinnan teoriassa herjasanojen käyttämisen loukkaavuus selitetään valintana, jolla herjasanan valinnut puhuja signaloi tukevansa termiä ja sen negatiivisia assosiaatioita. Herjasanojen käyttämisestä aiheutuva loukkaantuminen perustuu siis siihen, että puhuja on tehnyt valinnan käyttää herjasanaa neutraalin sanan sijaan. Jorgensen Bolinger vertaa

herjasanojen käyttämisen valitsemista epäkohteliaaseen käyttäytymiseen, jossa valitaan käyttäytyä toista ihmistä kohtaan epäkohteliaasti esimerkiksi käyttämällä toisesta loukkaavaa nimitystä. Jorgensen Bolinger näkee herjasanojen ja epäkohteliaan käyttäytymisen puheen aktien toimivan niin samankaltaisesti, että niiden loukkaavuutta tulisi selittää tämän samankaltaisen käyttäytymisen huomioon ottavalla selitysmallilla, eli vertailevan valinnan teorialla. (Jorgensen Bolinger 2017, 439–440.)

Kuten aiemmin mainittiin, Jorgensen Bolingerin mukaan herjasanojen ominaispiirteet korreloivat vahvasti tönkeyden ja epäkohteliaiden ilmausten (engl. *rude and impolite expressions*) ominaispiirteiden kanssa. Tätä väitettä tukee se, että kaikki luvussa 3.2. mainitut viisi herjasanojen ominaispiirrettä ilmenevät myös epäkohteliaassa kielenkäytössä. Näkökulmariippuvuutta voi löytää esimerkiksi kiro sanoista ja väheksyvistä ilmauksista – kiro sanan ja väheksyvän ilmauksen välittämät asenteet katsotaan yhteneväisiksi puhujan tosiallisten asenteiden kanssa. Upotuksen virheellisyys puolestaan ilmenee esimerkiksi siten, että jos Jani sanoo olevansa ”kyllästynyt kaikkeen tähän paskaan”, toteaa Jani ”kaiken tämän” olevan ”paskaa” (Jorgensen Bolinger 2017, 445). Loukkauksen autonomia ilmenee tönkeyssä ilmauksissa, koska se, että puhuja ei ole tietoinen sanomansa asian tönkeydestä, ei poista ilmauksen tönkeyttä.

Loukkaavuuden vaihtelua voidaan puolestaan havainnollistaa esimerkiksi merkityseroilla sanojen ”idiootti” ja ”saatananmoinen idiootti” välillä. Eristys taas ilmenee tilanteissa, joissa kontekstin salliessa voi sanoa toiselle ”sinä senkin paskapää” ilman, että se loukkaa toista, vaikka ilmaus onkin yleisesti tönkeyä ja loukkaava (Jorgensen Bolinger 2017, 445).

Tönkeyden ilmausten ja herjasanojen välinen yhteys on siis hyvin sovellettavissa herjasanateoriaan. Sekä tönkeyden ilmausten että herjasanojen loukkaavuuden voidaan

katsoa syntyvän siitä, että puhuja on valinnut käyttää juuri sitä tiettyä sanavalintaa, ja olla käyttämättä vastaavaa kohteliasta sanavalintaa. Usein puhujalla on myös käytettävissään tieto siitä, että töykeä ilmaus tai herjasana on loukkaava, ja olisi myös mahdollista valita ei-loukkaava ilmaisu. Vertailevan valinnan teoria pohjaakin kahden oletuksen varaan (Jorgensen Bolinger 2017, 440). Ensimmäinen oletamus on se, että herjasanaa pidetään ei-preferoituna vaihtoehtona kohderyhmään viitatessa. Tämä vaatii sen, että kompetentit kielenkäyttäjät ovat tietoisia siitä, että herjasanojen käyttäminen ei ole kohteliasta. Toinen oletamus on se, että herjasanat ovat assosioituja kohteidensa halventamiseen. Kielen tuntijoiden on siis oltava kieliopin ja sanaston lisäksi tietoisia sosiaalisista normeista, joiden mukaan tietyn asian sanominen tietyssä kontekstissa tarkoittaa jotain tiettyä asiaa, siis käytös a tyypillisesti signaloi asennetta f (Jorgensen Bolinger 2017, 447). Esimerkiksi herjasanan käyttäminen (a) tyypillisesti signaloi halventavia asenteita herjasanan kohderyhmää kohtaan (f).

Se, kuinka todennäköisesti ja vahvasti a signaloi f:ää, riippuu siitä, kuinka vahvasti a:n valitseminen assosioituu f:n hyväksymiseen (Jorgensen Bolinger 2017, 447).

Esimerkiksi n-sanan käyttämisen voidaan katsoa assosioituvan vahvasti rasististen asenteiden omaamiseen tai siihen, että sanaa käyttänyt ei välitä rodullistettujen ihmisten tunteista. N-sanan käyttämisen voidaan katsoa signaloivan vahvemmin halventavien asenteiden omaamista kohderyhmää kohtaan kuin esimerkiksi sanan ”mamu” käyttäminen. Vielä heikommin halventavien asenteiden omaamista signaloi sanan ”maahanmuuttaja” käyttäminen. Tietenkin paljon on kiinni siitä kontekstista, missä sanoja käytetään. Kuitenkin näin vertailevan valinnan teoria pystyy selittämään n-sanan käyttämisen loukkaavuutta sen perusteella, että n-sanan käyttäminen signaloi puhujalla olevan negatiivisia asenteita rodullistettuja ihmisiä kohtaan. Puhumisen tyyli ja sanavalinnat viestivät puhujan sisäistetyistä arvoista ja asenteista.

Kuitenkin Jorgensen Bolingerin mukaan on myös olemassa joitain tilanteita, joissa herjasanan käyttäminen ei signaloi halventavia asenteita kohderyhmää kohtaan. Näitä ovat esimerkiksi pakotetun valinnan tilanne ja tilanne, jossa puhuja ei ole tietoinen assosiaatiosta a:n ja f:n välillä. (Jorgensen Bolinger 2017, 448.) Valinta on pakotettu, jos vaihtoehtoiset ilmaukset eivät ole saatavilla tai eivät sovi tilanteeseen. Esimerkiksi monissa akateemisissa teksteissä on tehty päätös mainita n-sana kokonaisuudessaan, esimerkiksi käsiteltävänä ilmauksena tekstin seassa (usein kursivoituna tai lainausmerkkien sisällä) tai osana havainnollistavaa esimerkkiä. Usein akateemisissa teksteissä herjasanan sensuroimatonta käyttöä on perusteltu esimerkiksi siten, että sen on ajateltu olevan välttämätöntä tekstin täsmällisyyden tai esimerkkien esittämisen voimakkuuden kannalta.

Pakotetun valinnan lisäksi herjasanaa käyttänyttä puhujaa ei myöskään voida pitää vastuullisena halventavien asenteiden omaamisesta silloin, jos hän ei tiedä, että kyseisen herjasanan käyttäminen assosioituu halventavien asenteiden omaamiseen. Samoin puhujaa ei voida pitää vastuullisena halventavien asenteiden omaamisesta tilanteessa, jossa hän on kiertoilmaus b:n sijaan käyttänyt herjasanaa a silloin, kun hän ei ole ollut tietoinen kiertoilmaus b:n olemassaolosta (Jorgensen Bolinger 2017, 448). Toisaalta esimerkiksi julkisuuden henkilöitä ei tietämättömyyden yleensä katsota suojaavan, ja heidän oletetaan kantavan vastuun herjasanan käytöstä johtuvan loukkaantumisen aiheuttamisesta, vaikka olisivat tehneet sen tietämättömyyttään (Jorgensen Bolinger 2017, 449).

Vertailevan valinnan teorian mukaan näyttää siltä, että Valtaoja on todella tehnyt valinnan käyttäen n-sanaa, ja tuo valinta ei ole ollut pakotettu. Valtaoja ei ole ollut

ainakaan täysin tiedostamaton n-sanan negatiivisista ominaisuuksista, koska hän on omien sanojensa mukaan ollut tietoinen kiertoilmauksen 'n-sana' olemassaolosta ja n-sanan ”pahamaineisuudesta”. Valinta käyttää n-sanaa kokonaisuudessaan ei ole ollut pakotettu, ja lisäksi valinta on tehty tilanteessa, jossa n-sanasta puhuminen kiertoilmauksella olisi ollut parempi vaihtoehto. Tilanteeseen vaikuttivat esimerkiksi koko Suomen kansalle julkaistavassa tv-lähetyksessä oleminen ja n-sanalla nimettävän ihmisen vieressä istuminen. Lisäksi tämä n-sanalla nimettävä eli Ebrahimi oli vastakkainasettelutilanteessa Valtaojaa kohden. Valtaoja ei myöskään käyttänyt n-sanaa tieteellisen tutkimuksen yhteydessä, vaan enemmänkin ilmaisi mielipiteensä asiasta. Vertailevan valinnan teorian valossa Valtaojan toiminta näyttäytyy epäkohteliaana ja loukkaavana.

Vertailevan valinnan teorian avulla pystyy nähdäkseni tarkastelemaan työn esimerkkitapausta ja herjasanan käyttämisen seurauksia monipuolisemmin, kuin semanttisten teorioiden avulla. Se tarjoaa myös monipuolisesti esimerkkejä tilanteista, joissa herjasanan käyttäminen on enemmän tai vähemmän ongelmallista. Vertailevan valinnan teorian Suomen kontekstissa soveltamisen haasteena voi mahdollisesti olla ne oletukset, joihin vertailevan valinnan teoria pohjasi. Näiden olettamuksien mukaan kielenkäyttäjien on oltava tietoisia herjasanojen assosiaatioista ja siitä, että herjasana ei ole preferoitu sana. Mitä teorian sovellettavuudelle käy, jos suomalaisessa kieliyhteisössä vallitsee erimielisyys siitä, onko n-sana loukkaava vai ei? Signaloiko n-sanan käyttö silloin halventavia asenteita rodullistettuja kohtaan? Toisaalta voidaan pitää kyseenalaisena sitä, että suurin osa suomalaisista eivät tietäisi, että ainakin jotkut pitävät n-sanaa loukkaavana – siitä on käyty lähiaikoina niin paljon keskustelua.

4.2.2. Vallan epätasapainon malli

Mihaela Popa-Wyatt ja Jeremy L. Wyatt esittävät artikkelissaan ”Slurs, roles and power” (2018) pragmaattisen selitysmallin herjasanoille ja niille tyypilliselle loukkaavuuden vaihtelulle (engl. *variable offence*). Popa-Wyattin ja Wyattin selitysmalli perustuu herjasanojen käyttämisen tavoittelemalle epäoikeudenmukaiselle vallan epätasapainolle. Heidän mukaansa herjasanan käyttäminen on puheakti, jonka tarkoituksena on muuttaa puhujan ja puheen kohteen diskurssirooleja – rooleja, joiden perusteella keskustelussa käytössä oleva valta jaetaan keskustelijoiden kesken. Vallan epätasapainon malli tuo siis esille sen, että herjasanat eivät ole vain keinoja harjoittaa halveksuntaa, vaan ne toimivat myös keinoina tuottaa epäoikeudenmukaisesti jakautunutta valtaa.

Herjasanojen loukkaavuutta vallan epätasapainon malli selittää siten, että herjasanan käytöstä aiheutuva loukkaantumisen määrä korreloi sen kanssa, kuinka voimakas roolien välinen vallan jakautumisen epätasapaino vallitsee diskurssissa (Popa-Wyatt & Wyatt 2018, 2888). Muuttuneiden roolien lisäksi herjasanan käyttämisellä on seurauksia (perlokutionaarisia vaikutuksia) herjasanalla nimettävälle kuulijalle. (Popa-Wyatt & Wyatt 2018, 2879.) Näin ollen vallan epätasapainon malli ei selitä vain yksittäisen diskurssin aikaisia tapahtumia, sillä herjasanan käyttämisen seuraukset seuraavat herjasanalla nimettävää myös diskurssin ulkopuolelle.

Vallan epätasapainon mallissa keskeisessä asemassa ovat diskurssiroolit. Popa-Wyatt ja Wyatt erottavat diskurssiroolit sosiaalisista rooleista. Sosiaaliset roolit ovat pitkäaikaisia rooleja, ja nämä roolit perustuvat esimerkiksi etnisyyteen, sukupuoleen tai asemaan yhteiskunnassa. Diskurssiroolit puolestaan ovat diskurssiin sidottuja ja kestävät vain

kyseisen keskustelun eli diskurssin ajan. Erityisesti diskurssirollit ovat hierarkkisia – kaikki diskurssirollit ovat jossain suhteessa toisiin diskurssiroleihin, ja diskurssirollit määrittävät sen, miten valta jakautuu keskustelijoiden kesken. (Popa-Wyatt & Wyatt 2018, 2888–2889.)

Diskurssirolli muodostuu kolmesta osasta: diskurssistatuksesta, diskurssisäännöistä ja sosiaalisesta roolista. Diskurssistatus kertoo sen, missä valtasuhteessa keskustelija on muihin keskustelijoihin nähden. Esimerkiksi jos tarkastellaan diskurssirollia pelkästään iän kautta, on 25-vuotias ihminen vallan näkökulmasta alisteisessa asemassa 70-vuotiaiden joukossa, mutta 10-vuotiaiden joukossa tilanne onkin päinvastainen. Diskurssisäännöt puolestaan määräävät diskurssin aikana keskustelijan odotettuja ja sallittuja liikkeitä, liikkeiden odotettuja vaikutuksia ja tulkitsemisen sääntöjä. Esimerkiksi pankissa ilmaistu ”haluan 1000 euroa” saa diskurssisääntöjen määräämänä hyvin erilaisen tulkinnan silloin, kun ilmauksen sanoo pankin asiakas verrattuna pankkiryöstäjään. Sosiaalinen rooli taas vaikuttaa siten, että varsinkin ulkoisesti näkyvät sosiaaliset roolit seuraavat usein myös diskurssiroleihin. (Popa-Wyatt & Wyatt 2018, 2889.) Esimerkiksi naisoletettu asiakas saattaa saada autoliikkeessä keskimääräisesti huonompaa palvelua kuin miesoletettu asiakas.

Roolit vaikuttavat siihen, miten ihmisten sanomia asioita tulkitaan. Esimerkiksi Joni-poikaa voidaan epäillä keksivarkaudesta, ja kun Joni sanoo ”en ottanut keksejä”, tulkitaan sanoma hyvin eri tavalla silloin, kun Joni on tunnettu hyvänä ja rehellisenä poikana, verrattuna siihen, jos Joni olisikin tunnettu varkaana ja valehtelijana. (Popa-Wyatt & Wyatt 2018, 2892.) Sen lisäksi, että ihminen voi olla henkilökohtaisesti tunnettu jostain ominaisuudestaan, voi hänen ulkoisia ominaisuuksiaan yhdistää niihin liittyviin stereotypioihin, ja tulkita hänen käytöstään sen perusteella. Tämän perusteella

voidaan todeta, että Sannikka-keskusteluohjelmassa roolienjako oli Valtaojan puolella, ja siksi hänen argumenttejaan saatetaan pitää lähtökohtaisesti uskottavampana kuin Ebrahimin. Vaikka Ebrahimilla on ruskeana ihmisenä, toimittajana ja antirasismintuntijana valtavasti asiantuntemusta ja merkityn tietoa n-sanasta ja sen käytöstä, on hän ikänsä, sukupuolensa ja etnisyytensä puolesta Valtaojaan nähden alisteisessa asemassa. Iän, sukupuolen ja etnisyyden lisäksi Valtaojalla oli keskustelussa dominoiva rooli koulutuksensa ja yhteiskunnallisen asemansa puolesta.

Popa-Wyatt ja Wyatt selittävät keskustelupisteiden (engl. *conversational score*) avulla sitä, miten käytännössä herjasanojen käyttäminen aiheuttaa vallan epätasapainoa (Popa-Wyatt & Wyatt 2018, 2894). Jokaisella keskusteluun osallistuvalla voidaan ajatella olevan käytössään keskustelupisteet, joiden lukumäärä vaikuttaa siihen, millaisten ilmausten käyttäminen katsotaan kyseiselle keskustelijalle sallituksi. Mitä enemmän henkilöllä on käytössään keskustelupisteitä, sitä joustavammin hänen on mahdollista esittää erilaisia ilmauksia. Myös diskurssirollit vaikuttavat keskustelupisteisiin ja näin ollen determinoivat sitä, mikä on keskustelussa sallittua.

Epätasa-arvoisessa diskurssirollitilanteessa dominoivan diskurssirollin keskustelijalle sallitaan sellaisten ilmausten käyttäminen, joka ei olisi mahdollista tasa-arvoisten diskurssirollien keskustelussa (Popa-Wyatt & Wyatt 2018, 2895). Dominoiva diskurssirooli sallii esimerkiksi herjasanan käyttämisen alisteisen diskurssirollin keskustelijaa kohtaan. Näin ollen esimerkiksi Sannikka-ohjelmassa luotua vastakkainasettelua Valtaojan ja Ebrahimin välillä voidaan pitää lähtökohtaisesti epäoikeudenmukaisena, koska selkeästi epätasa-arvoiset diskurssirollit loivat tilanteen, jossa Valtaojalla oli käytössään enemmän vapauksia sanomistensa suhteen.

Diskurssirollien epätasa-arvoisuus näkyi esimerkiksi yleisön tulkinnoissa keskustelusta,

kun monet kokivat Valtaojan n-sanan käyttämisen sallittuna, mutta kritisoivat Ebrahimia kiihtymisestä ja siitä, että hän ilmaisi loukkaantuneensa Valtaojan n-sanan käyttämisestä.

Herjasanoilla on Popa-Wyattin ja Wyattin mukaan kyky (illokutionaarinen voima) määrätä alisteinen rooli keskustelun ajaksi, ja näin herjasanan käyttäminen toimii mekanismina epäoikeudenmukaiselle ja voimakkaalle diskurssin vallankaappaukselle. (Popa-Wyatt & Wyatt 2018, 2894–2895.) Herjasanan käyttäminen voidaan siis nähdä diskurssissa olevana siirtona, jonka tarkoituksena on siirtää valta kohteelta puhujalle. Tämän lisäksi siirrolla on muitakin vaikutuksia, ja nämä vaikutukset eivät vaikuta vain kyseisen keskustelun aikana, vaan jatkuvat myös keskustelun ulkopuolelle niin ajan kuin paikankin suhteen. Toisin sanoen vaikutukset vaikuttavat keskustelun osallisten lisäksi myös muihin ihmisiin ja rakenteisiin, ja eivät ole sidottuja keskustelun aikaan, vaan siirtyvät myös tulevaisuuteen. Nämä vaikutukset ovat herjasanojen perlokutionaarisia vaikutuksia, eli kausaalisia seurauksia, joita syntyy herjasanan käyttämisestä. (Popa-Wyatt & Wyatt 2018, 2896.)

Herjasanan käytön seuraukset ovat herjasanan käyttämisestä aiheutuvia muutoksia puheen kuulijakunnan asenteisiin ja dispositioihin siitä, miten kohdella kohderyhmän jäseniä. Herjasanojen käyttäminen lisää sosiaalista painetta sortavien tekojen tekemiselle ja näin ollen lisää myös sortamista. Esimerkiksi on osoitettu, että ajatusmaailmaltaan rasististen ihmisten kanssa aikaansa viettävät ihmiset omaavat todennäköisemmin rasistisia ennakkoluuloja; rasistiselle puheelle altistuminen lisää rasistisia ajattelutapoja ja tekoja. Herjasanan käytön seurausten aktualisoituminen riippuu ihmisten lisäksi yhteiskunnasta ja sen normeista. Rasistisessa yhteiskunnassa

rasistiset puheaktit johtavat todennäköisemmin sorron lisääntymiseen kuin ei-rasistisessa yhteiskunnassa. (Popa-Wyatt & Wyatt 2018, 2896–2897.)

Herjasanan käyttämisellä on seurauksia kuulijakunnan asenteisiin ja dispositioihin.

Lisäksi herjasanan käyttämisellä on vaikutuksia sellaiselle kuulijalle, jota on

herjasanalla mahdollista nimetä. Usein herjasanan käyttäminen ja muu rasistinen puhe

aiheuttaa puheen kohteessa ja kohderyhmän jäsenessä taistele tai pakene -reaktion.

Pakeneminen voi näyttäytyä hiljentymisenä ja ahdistuksena, ja taisteleminen puolestaan erilaisina kehollisina reaktioina ja esimerkiksi kiihtymisenä. Puheen kohde tai

herjasanalla nimettävä kuulija kokee väkivallan uhkaa, ja mieleen voi tulla tapahtumia,

jossa väkivalta ja herjasanan käyttö ovat esiintyneet yhdessä. Riippumatta siitä,

valitsee ko puheen kohde taistelemisen tai pakenemisen, kokee kohde joka tapauksessa

vastaamisen uhkaavana. Kohde on myös huonossa asemassa vastaamisen suhteen,

koska mikään vastaus ei voi koskaan täysin mitätöidä herjasanan käytöstä seuraavia

vaikutuksia, ja tämän lisäksi vastaus voidaan jättää kokonaan huomiotta. (Popa-Wyatt & Wyatt 2018, 2897–2898; 2902)

Ebrahimi meni selkeästi tolaltaan Sannikka-ohjelmassa sen jälkeen, kun Valtaoja oli

käyttänyt n-sanaa. Ebrahimi kertoi olevansa järkyttynyt, kokevansa turvattomuutta, ja

vertasi n-sanan käyttämistä väkivaltaan. Vaikutti siltä, että n-sanan käyttäminen sai

Ebrahimissa aikaan herjasanan käyttämisestä seuraavia vaikutuksia, esimerkiksi taistele

tai pakene -reaktion, josta Ebrahimi vaikuttaa valinneen taistelun. Sannikka-ohjelman

esimerkissä havainnollistuu hyvin myös se, miten vaikeaan tilanteeseen ja huonoon

asemaan n-sanan käyttäminen Ebrahimin asetti – hiljentyminen olisi ollut hänelle

itselleen epäedullista, mutta kiihtyneessä tilassa argumentoiminen johti

mediakuuhuntaan ja kyseenalaistamiseen. Monet jättivät Ebrahimin vastauksen sisällön

huomiotta, ja keskittyivät sen sijaan Ebrahimin tunnereaktioon, ikään kuin se ei olisi aiheellinen vaan ylimitoitettu. Herjasanan käyttämisestä seuraavien vaikutukset ovat hyvin samanlaisia Ebrahimin käyttäytymisen kanssa, ja tekevät hänen toimintansa ymmärrettäväksi. Tarkastelu antaa syytä tulkita Ebrahimin reaktio aiheelliseksi ja n-sanan käyttämisestä loukkaantuminen perustelluksi.

Vallan epätasapainon mallin avulla työn esimerkkitapausta voidaan tarkastella erittäin monipuolisesti. Selitysmalli tuo hyvin esille herjasanan käyttämisen vaikutukset herjasanalla nimettävälle, ja sen avulla voidaan kattavasti perustella sitä, miksi n-sanan käyttäminen on ongelmallista. Vallan epätasapainon mallin avulla voidaan myös selittää sitä, miksi joillakin ihmisillä on tarve puolustella n-sanan käyttämistä – n-sanan käyttämisen avulla saadaan ylläpidettyä epäoikeudenmukaisia rakenteita, jotka ovat edullisia niille, jotka voivat n-sanaa käyttämällä helposti ottaa valtaa omaan käyttöön. Popa-Wyatt ja Wyatt huomioivatkin sen, että herjasanan käyttäminen ja sitä kautta vallan saavuttaminen saattaa näyttäytyä erityisen houkuttelevana niille, jotka kokevat oman valtansa olevan suhteellisen vähäistä (Popa-Wyatt & Wyatt 2018, 2897).

5. Lopuksi

Työn esimerkkitapausta tarkasteltiin edellä monien erilaisten kielifilosofisten teorioiden kautta. Semanttiset teoriat pystyivät tarjoamaan erilaisia selitysmalleja sille, miksi n-sanan käyttäminen on loukkaavaa. Havaittiin myös, että eri kontekstit vaikuttavat n-sanan loukkaavuuteen, ja tämän kohdalla saatiinkin esille eroja eri teorioiden välillä. Semanttiset teoriat pyrkivät tarjoamaan selitysmalleja erilaisiin herjasanoja koskeviin erityispiirteisiin, ja teorioiden välinen keskustelu koskee pitkälti sitä, mikä teorioista

pystyi kuvaamaan parhaiten tiettyä herjasanaan liittyvää ominaisuutta, ja mikä teoria kykenee osoittamaan toisen teorian ongelmalliseksi tai puutteelliseksi. Havaittiin, että semanttiset teoriat jäävät vahvasti teorian tasolle, ja työssä keskityttiin pragmaattisiin teorioihin, jotta saataisiin paremmin selitettyä herjasanan käyttämisen käytännön tason vaikutuksia. On olennaista huomioida, että n-sanan käyttämisen ongelmallisuus ei ole ensisijaisesti akateemisen väittelyn aihe, vaan käytännön tason ongelma, joka koskettaa n-sanalla nimettyjä.

Pragmaattiset teoriat kuvaavat monipuolisesti herjasanan käytöstä aiheutuvaa loukkaantumista. Vertailevan valinnan teorian mukaan herjasanan käyttö loukkaa, koska herjasanan käyttö signaloi puhujalla olevan halventavia asenteita herjasanan kohderyhmää kohtaan. Vallan epätasapainon malli taas kiinnittää huomion vallan epätasa-arvoiseen jakautumiseen diskurssissa, ja herjasanan käyttämiseen tuon jakautumisen välineenä. Vallan epätasapainon malli kiinnittää huomion myös herjasanan käyttämisen vaikutuksiin herjasanalla nimettävälle. Näiden avulla pystyttiin kattavasti tarkastelemaan sekä Sannikka-ohjelman ongelmallista diskurssia että syitä Ebrahimin reaktion taustalla. Eri teorioiden lisäksi n-sanan käyttämisen ongelmallisuutta pystyttiin käsittelemään myös n-sanan käyttämisen historiallisen kontekstin avulla. Työssä huomattiin, että Yhdysvaltojen ja Suomen konteksteissa n-sana on ilmennyt ja ilmenee samankaltaisena. Suurin ero oli eristetyn ja hyväksytyt käytön puuttuminen, kun suomen kielessä ei juurikaan käytetä nga-sanaa tai vastaavaa sanaa.

Työn tutkimuskysymyksenä oli tutkia, onko n-sanan käyttäminen siteerauskontekstissa ongelmallista vai ongelmatonta. Lisäksi etsittiin vastausta kysymykseen siitä, oliko Ebrahimin loukkaantuminen aiheellista vai ei. Työssä selvisi, että n-sanan käyttäminen

on ongelmallista useissa eri asiayhteyksissä, myös lainauksessa. N-sanan käyttämisen ongelmallisuuteen liittyvät keskeisesti kontekstin eri tekijät: kuka puhuu, kenelle puhutaan, missä tilanteessa, millä intentiolla. Myös n-sanan negatiiviset assosiaatiot tekevät monista n-sanan käyttötilanteista ongelmallisia. Keskeinen tutkimustulos oli se, ettei yhden tekijän perusteella voi arvioida n-sanan käyttämisen ongelmallisuutta. Esimerkiksi se, että Valtaoja toteaa itsellään olevan hyvät ja antirasistiset intentiot ei yksinomaan riitä siihen, että Valtaojan n-sanan käyttäminen olisi ongelmaton.

Työn tulosten mukaan Valtaojan n-sanan käyttäminen oli ongelmallista, koska hän oli diskurssissa n-sanalla nimettävän ihmisen kanssa, ja pystyi n-sanaa käyttämällä sekä saamaan itselleen lisää valtaa, että aiheuttamaan Ebrahimille negatiivisia tunteita. Nämä negatiiviset tunteet olivat esimerkiksi turvattomuutta, stressiä ja taistele tai pakene -reaktio, ja tunteet tulivat Ebrahimin oman kuvauksen lisäksi esille vallan epätasapainon mallin yhteydessä herjasanan käyttämisen vaikutuksissa. Valtaoja oli tietoinen kiertoilmauksen 'n-sana' olemassaolosta, koska hän itse käytti tuota kiertoilmausta. Valtaoja olisi hyvin voinut jatkaa kiertoilmauksen käyttämistä ilman, että hänen argumenttinsa selitysvoima olisi heikentynyt. Lisäksi hänen tieteellinen auktoriteettiasemansa ja olemassa olevat rasistiset rakenteet johtavat helposti siihen, että n-sanan mainitseminenkin voi lisätä syrjintää n-sanalla nimettyjä kohtaan. Samojen seikkojen valossa Ebrahimin loukkaantuminen oli aiheellista, ja reaktio perusteltu. Jorgensen Bolingerin loukkaantumisen kategorioiden perusteella Ebrahimin loukkaantuminen näyttyy myös moraalisesti perusteltuna, muun muassa n-sanan negatiivisten assosiaatioiden ja käyttötilanteen takia.

Tämän työn osoittamien tulosten valossa näyttää siltä, että n-sanan käyttäminen on useissa konteksteissa ongelmallista, ja että n-sanan käyttämiseen puuttuminen on

erittäin keskeisessä asemassa rasmin vastustamisen kannalta. Valtaojan n-sanan käyttäminen näyttäytyy erityisen ongelmallisena, kun sitä tarkastellaan tämän työn tulosten valossa. Valtaojalla on Suomessa asema tieteellisenä auktoriteettina, ja hänen argumenttejaan pidetään uskottavina ja vahvoina. Kaikissa työssä käsitellyissä kielifilosofisissa herjasanateorioissa n-sanan käyttäminen tunnistettiin ongelmalliseksi. Suomessa n-sanan käyttämisestä on tutkittu suhteellisen vähän, ja tämän takia Valtaojan n-sanan käyttämisen tilanteet voivat ohjata ajattelua suuntaan, joka on epäoikeudenmukainen n-sanalla nimettäville. Nähdäkseni on erittäin tärkeää, että herjasanoja ja niiden käyttämistä tutkitaan jatkossakin Suomessa.

On mielenkiintoista pohtia, miksi n-sanan käyttämisen puolustamisesta käydään niin paljon keskustelua Suomessa. Voiko kaiken palauttaa yhteiskunnassa esiintyvään rasismiin, vai voisiko tilanteeseen vaikuttaa myös toisen näkökulman ottamisen vaikeus? Jotkut ihmiset järkyttyivät Sannikka-ohjelmassa siitä, kun Ebrahimi vertasi n-sanan käyttämistä lyömisellä uhkaamiseen. Heidän mielestään Ebrahimi toimi uhkaavasti ja epäkunnioittavasti Valtaojaa kohtaan. Kaikki ihmiset varmasti ymmärtävät, että lyöminen sattuu – meidän kaikkien on helppo kuvitella kipu, joka syntyy, kun nyrkki iskeytyy vasten kasvoja. Mutta niiden, joita n-sanalla ei voida nimetä, saattaa olla todella vaikea kuvitella, miltä n-sanalla nimetyksi tuleminen tai n-sanan muuten kuuleminen tuntuu. Näyttää todennäköiseltä, että suurin osa valkoisista suomalaisista ihmisistä on tietämättömiä n-sanan käytön todellisesta historiasta ja esimerkiksi n-sanan käytön todellisista vaikutuksista n-sanalla nimettävälle.

Yksi työn keskeinen tutkimustulos on myös se, että kiertoilmauksen 'n-sana' käyttäminen on useissa tilanteissa kannattavaa – sen lisäksi, että vähennetään loukkaantumisen mahdollisuuksia, vahvistetaan tietoisuutta n-sanan ongelmallisuudesta.

Sanavalinnoilla on väliä, ja siinä missä n-sanan käyttäminen signaloi rasististen asenteiden hyväksymistä, signaloi kiertoilmaus 'n-sanan' käyttäminen antirasistisia asenteita. Aiemmin työssä todettiin, että rasistinen puhe lisää todennäköisyyttä rasistisille ajattelutavoille ja teoille. Tämä toimii myös toiseen suuntaan, ja antirasistinen puhe lisää todennäköisyyttä antirasistisille ajattelutavoille ja teoille. Suomessa esiintyy rasismia, ja jotta tilannetta saataisiin parannettua, on rasistiseen puheeseen puuttuminen tärkeää. Puuttumista voi tehdä monella tavalla, ja akateeminen tutkimus on yksi mahdollinen tapa. Voi hyvin olla, että joissakin tapauksissa (esimerkiksi tarkat raportit siitä, mitä on sanottu) n-sanan käyttäminen sensuroimattomana on välttämätöntä. Kuitenkin esimerkiksi Valtaoja olisi aivan hyvin voinut esittää argumenttinsa kiertoilmausta käyttäen. Tässäkin työssä argumentit saatiin esitettyä kiertoilmauksia ja sensurointia käyttäen.

Akateemiselle tutkimukselle jää auki kysymyksiä, joita tulevaisuudessa voisi tutkia. Yksi näistä on n-sanan käyttäminen akateemisessa kontekstissa. Kuten työssä on mainittu, käytetään herjasanoja akateemisessa tutkimuksessa harkiten. Kuitenkin esimerkiksi n-sanaa sensuroidaan vain harvoissa teksteissä. Esimerkiksi Anna Rastas käyttää vuonna 2007 julkaistussa artikkelissaan useaan otteeseen n-sanaa sensuroimattomana viitattaessaan aineistoihin, joissa sana esiintyy. Toisaalta hän kertoo artikkelinsa olevan antirasistinen ja välttävänsä sanan käyttöä aina kun se on mahdollista (Rastas 2007, 119). Yleisesti ottaen näyttää siltä, että mitä tuoreempia julkaisut ovat, sitä paremmin niissä otetaan huomioon erityisesti n-sanaan liittyvä sensitiivisyys. Esimerkiksi vuonna 2022 julkaistussa artikkelissa Hieke ja Rinner sensuroivat tekstissään n-sanan muotoon ”n*gger”. Toisaalta esimerkiksi Anderson ja Lepore eivät vuonna 2013 julkaistussa artikkelissaan juurikaan sensuroi herjasanoja.

Onko herjasanojen käyttäminen sensuroimattomana akateemisessa kontekstissa välttämätöntä, vai voisiko herjasanoja koskevaa tutkimusta tehdä esimerkiksi niin, että herjasanat sensuroidaan osittain? Kuten tässä työssä on osoitettu, pelkkä herjasanojen mainitseminenkin voi aiheuttaa loukkaantumista ja esimerkiksi traumaperäisiä stressireaktioita. Herjasanojen esiintyminen voi näin ollen tehdä tekstistä joillekin ihmisille huonommin saavutettavaa. Onko olemassa jotain hyvin perusteltua syytä sille, miksi herjasana pitäisi kirjoittaa kokonaisena ja sensuroimattomana auki sen sijaan, että käyttää kiertoilmausta tai sensuroitua versiota? Tai olisiko tämä työ ollut selitysvoimaltaan vahvempi, jos herjasanoja ei olisi sensuroitu ollenkaan?

Lähteet

Ahteensuu, Marko (2014), "Riskianalyysi ja ennaltavaraantumisen periaate", teoksessa *Ensyklopedia Logos*, Tampere: Eurooppalaisen filosofian seura ry, <<https://filosofia.fi/fi/ensyklopedia/riskianalyysi-ja-ennaltavaraantumisen-periaate>>. Viitattu 11.3.2024.

Anderson, Luvell & Lepore, Ernie (2013), "What Did You Call Me? Slurs as Prohibited Words", teoksessa *Analytic Philosophy*, 54, 350–363.

Austin, John L. (2016), *Näin tehdään sanoilla*, suom. Risto Koskensilta, Tampere: Eurooppalaisen filosofian seura ry.

Baggini, Julian & Fosl, Peter S. (2010), *The Philosophers Toolkit: A Compendium of Philosophical Concepts and Methods*, Blackwell Publishing Ltd.

Hieke, Alexander & Rinner, Stefan (2022), "Slurs under quotation", teoksessa *Philos Stud*, 179, 1483–1494.

Hom, Christopher (2008), "The Semantics of Racial Epithets", teoksessa *Journal of Philosophy*, 105, 416–440.

Jeshion, Robin (2013), "Expressivism and the Offensiveness of Slurs", teoksessa *Philosophical Perspectives*, 27, 231-259.

Jorgensen Bolinger, Renée (2017), “The pragmatics of slurs”, teoksessa *Noûs*, 51(3), 439–62.

Korta, Kepa & Perry, John (2020), “Pragmatics”, teoksessa Edward N. Zalta (toim.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2020 Edition)*.

<<https://plato.stanford.edu/archives/spr2020/entries/pragmatics/>>. Viitattu 15.3.2024.

Kiiskinen, Terhi (2017), “Rasismin käsite suomalaisessa tietokirjallisuudessa 1900-luvulla”, teoksessa Sinokki, Jani (toim.), *Rasismi ja filosofia*, Turku: Eetos, 215–232.

Lagerspetz, Eerik & Roman-Lagerspetz, Sari (2017), “Rotuoppien juuret”, teoksessa Sinokki, Jani (toim.), *Rasismi ja filosofia*, Turku: Eetos, 89–112.

Popa-Wyatt, Mihaela & Wyatt, Jeremy L. (2018), “Slurs, roles and power”, teoksessa *Philos Stud* 175, 2879–2906.

Raatikainen, Panu (2014), "Kielifilosofia", teoksessa *Ensyklopedia Logos*, Tampere: Eurooppalaisen filosofian seura ry. <<https://filosofia.fi/fi/ensyklopedia/kielifilosofia>>. Viitattu 2.11.2023.

Rahman, Jacquelyn (2012), “The N word: It’s History and Use in the African American Community”, teoksessa *Journal of English Linguistics Volume 40, Issue 2*, 137–171.

Rastas, Anna (2007), “Neutraalisti rasistinen? Erään sanan politiikkaa”, teoksessa *Rasismi lasten ja nuorten arjessa. Transnationaalit juuret ja monikulttuuristuva Suomi*, Helsinki: Gaudeamus, 119–141.

Richard, Mark (2008), *When Truth Gives Out*, Oxford: Oxford Press.

Saka, Paul (1998), “Quotation and the Use-Mention Distinction”, teoksessa *Mind, New Series, Vol. 197, No. 425*, 113–135.

Saresma, Tuija & Pöyhtäri, Reeta & Knuutila, Alekski & Kosonen, Heidi & Juutinen, Marko & Haara, Paula & Tulonen, Urho & Nikunen, Kaarina & Rauta, Jenita (2022), *Verkkoviha : Vihapuheen tuottajien ja levittäjien verkostot, toimintamuodot ja motiivit*, Helsinki: Valtioneuvoston kanslia.

Schlenker, Philippe, “Expressive presuppositions”, teoksessa *Linguistics*, 33(2), 237–245.

Whiting, Daniel (2013), “It’s not what you said, it’s the way you said it: Slurs and conventional implicatures”, teoksessa *Analytic Philosophy*, 54, 364–377.

Williamson, Timothy (2009), “Reference, inference, and the semantics of pejoratives”, teoksessa Almog, Joseph & Leonardi, Paolo (toim.), *The philosophy of David Kaplan*, Oxford: Oxford University Press, 137–158.